

POHJOISMAAT TOISEN MAAILMANSODAN JÄLKEISEN KYLMIÄN SODAN VAIKUTUS- KENTÄSSÄ

Majuri Kalevi Iskanius

JOHDANTO

Tarkastelun lähtökohtana on kylmä sota, sen osapuolten pyrkimykset ja keinot, joita on käytetty näiden pyrkimysten toteuttamiseksi. Pohjoismaita tarkastellaan lähinnä objektina. Islanti ja Grönlanti on rajattu käsittelyn ulkopuolelle. Ne kuuluvat ensi sijassa Pohjois-Amerikan puolustusalueeseen, vaikkakin Norjan ja Islannin puolustuskysymyksillä on riippuvuutta toisistaan.

Ajallisesti kirjoitus ulottuu noin vuoteen 1970 aiheen laaja-alaisuuden vuoksi ja siksi, että tällöin oli selviä merkkejä kylmän sodan aikakauden odotettavissa olevasta päättymisestä. Kylmällä sodalla tarkoitetaan kansainvälisen jännityksen tilaa, jossa kansallisten päämäärien hyväksi käytetään kaikkia muita keinoja paitsi suoraa sotilaallista hyökkäystä. Kylmä sota on löyhä kaksinapainen järjestelmä, jossa kaksi maailman johtavaa supervaltaa ovat keskuksina. Kansallisten vaikuttajien (aktoreiden) rinnalla ovat ylikansalliset, jotka ovat joko universaalisia (YK) tai supervaltojen ympärille syntyneitä blokkeja (NATO, Varsovan liitto ym). Supervaltoina pidetään valtioita, joilla on kyky tuhota mikä tahansa valtio ydinaseillaan ja jotka omaavat vastaiskukyvyn eli kykenevät vastustajan ydinasein suorittaman ensiiskun jälkeen tuottamaan vastustajalleen tuhoavat tappiot. Löyhään

järjestelmään kuuluu lisäksi valtioita, jotka eivät kuulu kumpaankaan blokkiin. Tähän määrittelyyn perustuen voidaan katsoa kylmän sodan yhä jatkuvan, vaikkakin se on 1960-luvun puolen välin jälkeen menettänyt perinteellisessä mielessä merkittävyytään ja muuttanut luonnettaan maailman tullessa poliittisesti multipolaariseksi.

Kylmän sodan vaikutuskenttää on tarkasteltu etupäässä järjestelmän rakennemuuttujien ja toimintamuuttujien kannalta. Rakennemuuttujilla on kuvattu kansainvälisen järjestelmän rakennetta, vuorovaikutusta ja kansainvälisten jännitteiden määrää ja laatua. Toimintamuuttujilla on kuvattu järjestelmän vaikuttajien, valtioiden, doktriineja sekä valtioiden välistä vuorovaikutusta ja yhteistyöhalukkuutta. Vaikutuskeinoja tutkittaessa on käyty suuressi osaksi sanktiteoriaa, joka soveltuu hyvin kylmän sodan vaikutusten tutkimiseen^{81: s 133-144, 82: s 205-229 ja 94}).

Kirjoituksessa on tutkittu pääasiassa Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen sekä jossain määrin niiden Euroopassa vaikuttavien liittokuntien pyrkimyksiä ja käyttämiä keinoja sekä näiden vaikutusta Pohjoismaihin ja niiden peruspyrkimyksiin.

1. KYLMÄ SOTA JA SUURVALTOJEN PYRKIMYKSET SEKA NIIDEN TOTEUTTAMISEKSI KÄYTETYT MENETELMÄT SODAN ERI VAIHEISSA

1.1. Kylmän sodan ensimmäinen vaihe 1945—1955

Toisen maailmansodan jälkeiseen kylmään sotaan johtanut kehitys sai alkunsa sodan lopun lähestyessä. Vastakkaiset tavoitteet Euroopan tulevasta poliittisesta järjestelmästä ja suurvaltojen keskinäiset epäluulot ja kilpailu hallitsevasta asemasta maailmassa aiheuttivat kasvavia säröjä niiden välille. Mustavalkoiseen ajatteluun perustuvaa aatteiden kilpailua, joka kattoi koko maailman, voidaan pitää uutena piirteenä suurpolitiikassa^{84: s 5}). Tämä asennoituminen vaikutti myöskin siihen, etteivät suurvallat hyväksyneet puolueettomuutta sodan jälkeen^{88: s 8-9}).

Maaliskuussa 1947 julkistettu Trumanin oppi aloitti lopullisesti kylmän sodan huippukauden^{81: s 112}). Jännitys kärjistyi 1948—1949 Berliinin saarron sekä 1950—1953 Korean sodan aikana, jolloin ensi kerran yritettiin muuttaa tunnustettua etupiirijakoa asevoimin^{82: s 108, 146-153}). Kylmän sodan ensimmäinen vaihe päättyi Geneven konferenssin yhteydessä 1954—1955 jännityksen lievenemiseen^{81: s 112}).

Kylmän sodan kaksinapainen järjestelmä oli sodan ensimmäisessä

vaiheessa joustamaton ja muodostuneet blokit olivat hierarkkisia. Sitoutumattomien maiden määrä oli suhteellisen pieni. Blokkien välinen kommunikaatio oli vähäistä. Yhdistyneillä Kansakunnilla ei ollut 1947—1955 itsenäistä roolia. Länsimailla, ennen kaikkea Yhdysvalloilla, oli hallitseva asema^{61: s 118}). Toisen maailmansodan jälkeen Euroopan keskeinen asema suurpolitiikassa heikkeni. Kiinan kansantasavallan synnyllä ja siirtomaina olleiden valtioiden vapautumiskehityksellä tuli olemaan myöhemmin huomattava vaikutus maailman poliittisen järjestelmän muotoutumiseen.

Neuvostoliiton peruspyrkimykset maailmassa pohjautuvat marxilais-leniniläiseen oppiin ja maan geostrategiseen asemaan. Pitkän tähtäyksen tavoitteena on sosialistinen maailma. Lyhyen tähtäyksen tavoitteina ovat ennen kaikkea Neuvostoliiton ja sosialistisen yhteisön turvallisuuden ja kansainvälisen aseman takaaminen, kansallisten vapausliikkeiden ja ns edistyksellisten voimien tukeminen sekä maailmansodan vaaran torjuminen. Neuvostoliiton ulkopoliittikka on elimellinen osa Neuvostoliiton kommunistisen puolueen ohjelmaa^{60: s 212-214}). Neuvostoliiton geostrategiassa on ollut nähtävissä kaksi perusperiaatetta: mahdollisimman suuri turvallisuus ulkoisten hyökkäysten varalta sekä pyrkimys merelle^{64: s 270}). Pysyvänä yleispiirteenä on ollut defensiivinen strategia^{84: s 272, 80: s 177}). Neuvostoliiton pitkäjänteisessä ulkopoliitiikassa ja sen käyttämissä menetelmissä on havaittavissa kaksijakoisuus: puolue-elinten ajama ideologinen suunta ja ensisijaisesti ulkoministeriön johtama turvallisuuspoliittinen linja^{14: s 365-370}). Venäläiskansallisia ja maailmanvallankumouksellisia päämääriä ei voi erottaa toisistaan, sillä ne ovat sama asia^{14: s 365-366}). Lyhyen tähtäyksen reaalipoliitiikassa on ideologinen linja saanut tilapäisesti väistyä turvallisuuspoliittisten tekijöiden niin vaatiessa.

Toisen maailmansodan jälkeen Neuvostoliitto noudatti edullisimmaksi katsomaansa etupiirinäkemykseen pohjautuvaa politiikkaa. Pyrkimyksenä oli turvata voiton tulokset ja lujittaa maan turvallisuutta. Tässä tarkoituksessa tuli varmistua siitä, että naapurivaltioihin muodostuisivat ystävällismieliset hallitukset^{8: osim s 17}). Tilanteen vakiintuessa tavoitteeksi tuli vallitsevan status quon ylläpitäminen^{63: s 118}) ja kommunistisen piirin lujittaminen.

Neuvostoliiton pyrkimystensä toteuttamiseksi käyttämissä keinoissa on havaittavissa tiettyä varovaisuutta. Riskien välttäminen oli esillä sodan jälkeen, mutta Stalinin vallan loppuaikoina se ei ollut yhtä selvää^{64: s 21}), kuten mm Berliinin kriisi ja Korean sota osoittavat.

Neuvostoliitto oli turvannut länsirajansa vuoden 1948 loppuun mennessä ystävyys-, yhteistyö- ja keskinäisillä avunantosopimuksilla^{60: s 64}). Suomen sopimusta lukuunottamatta nämä olivat sitovia ja automaattisia sotilassopimuksia. Varsovan liittosopimus oli tehty NATO:n vasta-

painoksi 1955. Se on sopimustekstiltään NATOn kaltainen eikä edellytä niin ehdottomasti välitöntä apua sotilaallisessa muodossa kuin Neuvostoliiton kaksipuoliset sopimukset^{69: s 84-114, 39: s 63-65}). Neuvostoliiton strategian pääpiirteinä olivat voiton lujittaminen sekä tukeutuminen massa-armeijaan ja puolustukselliseen mantereelliseen asemaan^{83: s 113}). Ydinaseita ja ilmavoimia kehitettiin^{39: s 68-71}).

Yhdysvallat luopui sodan jälkeen isolationismista ja halusi turvata rauhan ja johtavan asemansa universaalilla pohjalla. Optimismin vallassa suoritettiin laaja aseriisunta^{30: s 66}). Kun maailman poliittinen tilanne kehittyi Yhdysvaltojen kannalta epäedullisesti, se aloitti kommunismin hillitsemispolitiikan (containment). Päämääränä oli kommunismin leviämisen estäminen kaikkialla maailmassa ja kommunistisen järjestelmän tunkeminen takaisin alkuperäisiin asemiinsa, roll-back-ideologia 1950-luvulla. Marshallin suunnitelman avulla pyrittiin Trumanin oppiin liittyen Euroopan taloudelliseen jälleenrakentamiseen, ja kommunismin leviämisedellytysten heikentämiseen^{16: s 836-840}). Sisäisen yhdentymisen avulla pyrittiin lujittamaan lännen vaikutusvaltaa poliittisella, taloudellisella ja sotilaallisella alalla. Yhdysvallat aloitti taloudellisen sodankäynnin Neuvostoliittoa ja sen kanssa liitossa olevia maita vastaan. Pyrkimyksenä oli hidastaa Itä-Euroopan maiden taloudellisen ja sotilaallisen voiman kasvua^{12: s 37}). Kaupan rajoitukset olivat suurimmillaan Korean sodan aikana, ja 1952—1954 ne käsittivät n. 50 % kansainvälisen kaupan yleisistä artikkeleista. Yhdysvallat loi saartopolitiikan länsimaiseksi koordinointi- ja hallintoelimeksi 1949 instituution nimellä CG-COCOM^{12: s 34-38}).

Sotilaallisella alalla yhdentymiskehitys oli nopeaa: Dunkerquen sopimus 1947, Brüsselin sopimus 1948 ja Pohjois-Atlantin sopimusjärjestö (NATO) 1949. Kaksi ensinmainittua oli suunnattu lähinnä Saksan uhkaa vastaan. Niiden synnyn ajoittumisen vuoksi voi kuitenkin yhtyä neuvostoliittolaiseen näkemykseen, jonka mukaan ne oli suunnattu peitetysti Neuvostoliittoa vastaan^{3: s 189-189}). Brüsselin sopimuksesta syntynyt Länsi-Euroopan Unioni (WEU) on luonteeltaan NATOa vaativampi. Se edellyttää annettavaksi kaikkea käytettävissä olevaa sotilaallista ja muuta apua^{69: s 87-98}).

Yhdysvaltojen strateginen oppi perustui totaalisen ydinaseylivoiman aikana 1945—1953 ydinasekoston (massive retaliation). Yhdysvaltojen strategiaa luonnehtivat uudelleenaseistaminen, Neuvostoliiton hillitsemispolitiikka, sitoutuminen Euroopassa ja Aasiassa sekä globaalinen asema^{69: s 113}). Ulkoministeri John F Dulles toisti 1954 ajatuksen massiiviseen ja automaattiseen ydinasekoston perustuvasta pelotusstrategiasta (>New Look>)^{39: s 69-70}).

1.2. Kylmän sodan toinen vaihe 1956—1962

Jännitys alkoi jälleen kiristyä 1956 Unkarin kansannousun ja Suezin konfliktin aikana ja huipentui Berliinin kriisissä 1958—1961 ja Kuuban kriisissä 1962. Afrikkaan kylmä sota levisi Kongon tapahtumien yhteydessä. Huolimatta keskinäisestä kilpailusta vaikutusvallasta mm Keski-Idässä Yhdysvallat ja Neuvostoliitto pyrkivät säilyttämään keskinäiset suhteensa tyydyttävinä ja ratkaisemaan kriisit rauhanomaisesti.

Kuuban kriisi johti maailman ydinasesodan partaalle ja osoitti samalla ne kylmän sodan valtakamppailun rajat, joiden ylittäminen johtaisi kuumaan sotaan. Molemmilla supervalloilla oli kyky tuhota toisensa, oli syntynyt kauhun tasapaino.

Kansainvälisepoliittinen järjestelmä, joka oli pysynyt toisesta maailmansodasta lähtien melkein muuttumattomana, koki 1960—1963 syvän muutoksen. Blokkijärjestelmä oli tullut joustavammaksi ja vähemmän hierarkkiseksi, ja sitoutumattomien valtioiden määrä oli lisääntynyt. Ideologisissa aseenteissa tapahtui muutoksia, ja sitoutumattomien valtioiden olemassaolo alettiin hyväksyä. Blokkien sisäisen disintegraation lisäksi tapahtui alueellisesti taloudellista yhdentymistä. Merkittävän iskun bipolaarinen maailma sai Neuvostoliiton ja Kiinan välisten erimielisyyksien kehityttyä julkisiksi 1960-luvun tienoilla. Yhdistyneillä Kansakunnilla oli kylmän sodan toisessa vaiheessa huomattava potentiaalinen merkitys⁶⁰). Kuitenkin se oli voimaton tapauksissa, joissa suurvaltojen elintärkeät edut olivat vastakkaiset²⁹: s 89-111). YK:n jäsenmäärä kasvoi voimakkaasti⁶¹: s 112-113). Länsiliittoutuneilla oli edelleen aritmeettinen enemmistö yleiskokouksissa, mutta Yhdysvallat saattoi saada liittolaisiltaan varman tuen vain kylmän sodan kovissa kysymyksissä⁶¹: s 112-113).

Yhteenvetona voidaan todeta, että 1956—1962 vallitsi korkean jännityksen modus vivendi⁶¹: s 112-113). Kylmän sodan tunnusmerkit olivat olemassa, mutta kaudella kokonaisuudessaan ei ollut sitä kovuutta kuin kylmän sodan ensimmäisessä vaiheessa. Kommunikaatio osapuolten välillä oli tehostunut.

Neuvostoliiton kansainvälisten suhteiden osalta oli merkittävä 1956 pidetty Neuvostoliiton kommunistisen puolueen 20. puoluekokous. Tällöin julistettiin Leninin väittämä sotien väistämättömyydestä vanhentuneeksi ja tuotiin esille pyrkimys rauhanomaiseen rinnakkaiseloon eri yhteiskuntajärjestelmien ja valtaryhmittymien välillä³: s 311-312, 39: s 72-73). Rauhanomaisen rinnakkaiselon katsottiin olevan luokkataistelun jatkamista kansainvälisessä mittakaavassa ilman valtioiden välistä väkivallan käyttöä³⁹: s 73, 43: s 82-83, 74: s 35-36). Stalinin kuoleman jälkeen alkanut myönteisempi suhtautuminen puolueettomuuteen sai

vahvistuksen samassa kongressissa. Vuonna 1961 Neuvostoliiton kommunistipuolueen 22. puoluekokouksessa julistettiin rauhanomainen rinnakkaiselo Neuvostoliiton ulkopoliittiseksi päälinjaksi ja länsimaille tarjottiin rauhanomaista kilpailua. Lähtökohtana oli periaate, että kommunismi voi osoittaa paremmuutensa kapitalismiin nähden myös väkivallatonta tietä^{6: s 85-90}).

Neuvostoliiton ulkopoliitiikan päämääränä Euroopassa voidaan katsoa olleen 1950-luvulta lähtien NATO:n lakkauttaminen tai ainakin heikentäminen. Lisäksi Neuvostoliitto on pyrkinyt heikentämään Yhdysvaltojen vaikutusvaltaa Euroopassa ja estämään tämän ja Saksan liittotasavallan välisen kiinteän liiton syntyminen. Pyrittiin lisäksi yleiseurooppalaisen turvallisuusjärjestelmän aikaansaamiseen. On myös suositeltu ydinaseettomien vyöhykkeiden luomista Keski- ja Pohjois-Eurooppaan^{42: s 228-229}). Saksan kysymyksen ohella EEC:n kehityksen estäminen tuli yhdeksi Neuvostoliiton päätavoitteeksi.

Neuvostoliiton strateginen doktriini pysyi jossain määrin epäselvänä^{93: s 113}). Virallisena kantana voitaneen kuitenkin pitää käsitystä, että voitto voitaisiin saavuttaa vain ydinaseiden ja massa-armeijoiden toisiinsa niveltävällä käytöllä^{93: s 73}). 1960-luvun alussa oli ilmeisesti vallitsevana massiivisen koston doktriini ja joustamaton asenne^{93: s 113}).

Yhdysvallat jatkoi hillitsemispolitiikkaa. Neuvotteluissa Neuvostoliiton kanssa oli vallalla taipumaton voimapoliittinen neuvotteluasenne (negotiation of strength). Roll-back-ideologian kestättömyys tuli osoitetuksi 1956 Puolan ja Unkarin tapahtumien aikana. USA:n suhtautuminen puolueettomuuteen muuttui myönteiseksi 1950-luvun lopulla ja varsinkin Kennedyn presidenttikautena^{41: s 224}). Yhdysvalloissa toivottiin jännityksen laukeamista, mutta toisaalta tunnettiin huolta NATO:n tulevaisuudesta. Länsiliitossa USA vastasi pääasiassa yksin sodasta ja rauhasta.

Washingtonissa pidettiin Länsi-Euroopan tiivistä taloudellista liittoutumista länsivaltoja ja samalla NATOa voimistavana tekijänä^{16: s 928-988}). Geneven konferenssin jälkeen on Länsi-Euroopan idän kaupan valvonta hitaasti vähentynyt Yhdysvaltojen vaikutusvallan pienentyessä COCOM:n piirissä. Saartoluetteloissa suoritettiin supistuksia 1950-luvun lopulla.

Saksan liittotasavallassa noudatettiin 1955 julistettua Hallsteinin oppia, jonka mukaan maa ei ylläpidä suhteita mihinkään sellaiseen maahan, joka on diplomaattisesti tunnustanut Saksan demokraattisen tasavallan^{51: s 13}).

Yhdysvalloissa oli Dullesin massiivisen ydinasekoston oppi voimassa Eisenhowerin toisen presidenttikauden loppuun. Tilapäisen »ohjuskuilun» johdosta pyrittiin strategiseen tasaveroisuuteen ja ylivoimaan^{93: s 113}). Kennedyn tultua presidentiksi vahvistettiin McNamaran

oppi, jossa pelotus perustui »taattuun tuhokykyyn» eli vastaiskukykyyn vielä vastustajan ydinasein suorittaman yllätyshyökkäyksen jälkeenkin ja strategiaksi muotoutui joustava vastatoiminta (flexible response) 39: s 74-75, 40: s 67-68, 48: s 240-210).

1.3. Kuuban kriisin jälkeinen jännityksen lieveneminen, détente

Kansainvälisen järjestelmän 1960—63 tapahtuneen syvän muutoksen taitekohtana voidaan pitää Kuuban kriisiä, sillä vuoden 1962 jälkeen suurin osa kansainvälispoliittisista kriiseistä on ollut blokkien sisäisiä tai ne eivät ole liittyneet varsinaisiin kylmän sodan ristiriitihin^{mm 91: s 92}). Kansainvälisessä järjestelmässä ei ole tapahtunut suuria muutoksia tämän jälkeen. Supervaltojen välillä seurasi neuvottelujen kausi, jonka ensimmäisinä huomattavina tuloksina solmittiin 1963 ydinasekoekieltosopimus, sopimus ulkoavaruuden rauhoittamisesta ydinaseilta ja sopimus kuumasta linjasta Moskovan ja Washingtonin välille. Huolimatta neuvotteluhalusta ja välien suhteellisesta paranemisesta Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen kesken on tapahtunut vain vähän todellista lähentymistä^{42: s 230}). Pääsyinä jännityksen lievenemiseen voidaan pitää kauhun tasapainoon liittyviä vaaroja sekä kasvavaa hajaannusta sotilasblokeissa. Huomattava merkitys oli lisääntyvällä kommunikoinnilla liittoutumien välillä.

Détenteä pahimmin uhanneita kysymyksiä olivat YK:n finanssikriisi 1964—65, Vietnamin sota, Israelin ja arabimaiden välinen sota 1967 ja Tšekkoslovakian miehitys 1968. Vietnamin sota ei hidastanut jännityksen lievenemistä otaksutussa määrin. Yhdysvaltojen suhtautuminen Tšekkoslovakian miehitykseen osoitti, että siitäkin oli tullut etupiirinäkemyksen omaava valta ja se tunnusti käyttäytymisellään Euroopassa vallitsevan status quon.

Kolmannen maailman nousu on jatkunut ja aiheuttanut painetta bipolaarista maailmankuvaa vastaan. Maailman poliittinen järjestelmä onkin muuttunut pluralistisen kehityksen vuoksi poliittisesti multipolaariseksi, mutta sotilaallisesti se on edelleen bipolaarinen^{97: s 98}). Taattu toisen iskun tuhokyky on yhä vain Neuvostoliitolla ja Yhdysvalloilla.

Itäblokkissa Kiinan ja Neuvostoliiton välinen ideologinen ja valta-poliittinen ristiriita on kehittynyt yhä suuremmaksi. Samanaikaisesti pyrkimykset ns kansalliseen kommunismiin ovat voimistuneet Itä-Euroopassa. Länsiblokkissa NATO:n hajaannustila on tullut yhä selvemmäksi. EEC:n voimakas kasvu ja de Gaullen nousu olivat muuttaneet olosuhteita Länsi-Euroopassa ja eurooppalaisuusaate voimistui. Samanaikaisesti blokkien disintegraation kanssa on alueellisesti tapahtunut

varsinkin taloudellisella alalla yhdentymistä, joka on aiheuttanut vaikeuksia kyseisten maitten puolustuspolitiikalle.

Suurvallat ovat työntäneet YK:n sivuun tärkeissä suurvaltapolitiittisissa kysymyksissä. Ei Yhdysvallat enempää kuin Neuvostoliittokaan ole kyennyt pitämään yleiskokousta hallussaan, koska afroaasialaisilla mailla on ollut selvä enemmistö^{61: s 114, 62: s 42}). Myös turvallisuusneuvosto on uudessa kokoonpanossaan vuodelta 1965 monimutkaistanut päätöksentekoa. YK pystyy toimimaan lähinnä vain kysymyksissä, joissa suurvaltojen edut eivät ole ratkaisevasti ristikkäisiä.⁶⁶⁾

Neuvostoliitto jatkoi Kuuban kriisin jälkeen aloittamaansa poliittista suuntausta, joka tähtää jännityksen lieventämiseen ja rauhan turvaamiseen. Asenne jyrkkeni kuitenkin itsenäiseen politiikkaan pyrkiviä sosialistimaita kohtaan. Euroopassa on jatkettu pyrkimyksiä sellaisen yleiseurooppalaisen turvallisuusjärjestelmän luomiseksi, joka perustuu vallitsevaan status quoon^{42: s 226}).

Sotilaallisella alalla Neuvostoliitto on kehittänyt ydinaseiden lisäksi interventio potentiaaliaan ja alkanut jälleen arvostaa maavoimia. Selvästi havaittavana piirteenä on ollut ekspansio maailman merille. Vaikka ydinaseet ovat yhä virallisessa doktriinissa, näyttää siltä, että vähäistä tavanomaista sotaa pidetään mahdollisena.

Yhdysvaltain ulkopolitiikan peruslinjana oli pyrkimys sovintoon Neuvostoliiton kanssa tasaveroisena kaikilla aloilla, halukkuus Atlantin liiton rakenteen muuttamiseen ja kehitysavun merkityksen korostaminen. NATO:n rakenteen muuttamiskysymyksessä on korostettu Yhdysvaltojen ja Saksan liittotasavallan keskinäistä riippuvuussuhdetta. Eurooppalaisia liittolaisia on yritetty kannustaa luomaan Länsi-Euroopan liittovaltio. 16: s 986-987, 32: s 59-77, 37: s 76-80, 40: s 46-60)

Nixon on korostanut ulkopolitiikassa kolmea peruseriaatetta: kumppanuutta, jossa velvoitteet ja edut on jaettava, voimakkuutta etujen puolustamisessa sekä neuvottelutahtoa. Hän on todennut, että Yhdysvaltojen Euroopan-politiikka rakentuu tarkalleen näille kolmelle periaatteelle⁷⁾. Kauppapolitiikassa Yhdysvallat on toivonut länsieurooppalaisten liittolaistensa kesken kiinteää yhteistoimintaa, koska se pitää tätä NATOa lujittavana tekijänä.

Nixonin 1969 voimaan tulleen doktriinin ytimenä on »realistinen pelotus». Se perustuu sekä ydinaseisiin että tavanomaisiin voimiin. Ratkaisevimpana erona McNamaran doktriiniin pidetään sitä, että liittolaismaiden tehtävänä on itse vastata alueensa puolustamisesta tavanomaisin voimin. Yhdysvallat auttaa niitä omien etujensa mukaan.

Sekä Neuvostoliitolla että Yhdysvalloilla voidaan katsoa olevan vuoden 1964 jälkeen strateginen tasaveroisuus ja yhtä suuri pelotuskyky. Molemmilla on maailmassa globaalit vaikutusmahdollisuudet,

ja ne perustavat puolustusstrategiansa joustavan vastatoiminnan doktriiniin^{98: s 118}).

Euroopan turvallisuuspoliittisessa tilanteessa merkitsi ratkaisevaa muutosta Willy Brandtin nousu valtaan Bonnissa. Vallitsevien realiteettien ja välttämättömien myönnytysten pohjalta hän halusi luoda suoria yhteyksiä käyttäen Neuvostoliittoon ja muihin sosialistimaihin normaalit suhteet. Hallsteinin opista luovuttiin. Tämä kaikki johti nopeasti jännityksen lievenemiseen Euroopassa^{51: s 16, 91: s 56-57}).

Neuvostoliiton ja Yhdysvaltojen välisten strategisten aseiden rajoittamista koskevat neuvottelut (SALT) ja Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökongressi sekä asevarustusten supistamisneuvottelut (MBFR) antavat viitteitä vakavasta pyrkimyksestä lopettaa kylmän sodan aikakausi. Suurvaltojen väliset erimielisyydet ja epäluulo ovat kuitenkin niin suuret, ettei perustavaa laatua olevia ratkaisuja voitane odottaa lähivuosina.

2. POHJOIS-EUROOPAN TURVALLISUUSPOLIITTISEN PERUSASETELMAN SYNTY JA VAKIINTUMINEN 1945—1955

2.1. Supervaltojen sotilaallinen asema ja pyrkimykset Pohjois-Euroopassa

Pohjois-Eurooppa ei ole muodostanut selväpiirteistä strategista kokonaisuutta, vaan sen eri osilla on ollut oma merkityksensä suurvaltojen pyrkimyksissä. Alueen päämerkitys on ollut meristrateginen. Norjan rannikon hallitsemista on pidetty strategisesti tärkeänä taisteltaessa Atlantin herruudesta. Toisaalta taistelu Itämeren ja sen salmien herruudesta on ollut Euroopan poliittisen ja sotahistorian keskeisiä kysymyksiä.^{59: s11-16}).

Toisen maailmansodan jälkeen Neuvostoliitolla oli hallitseva asema Pohjois-Euroopassa. Sillä oli omalla alueellaan strategisesti tärkeä Murmanskin tukikohta-alue Pohjoisella jäämerellä ja Itämerellä mm. Leningradin ja yleensä jäättömän Kaliningradin tukikohta-alueet. Lisäksi Neuvostoliitolla oli käytössään tukikohtia Puolassa, Saksan itäisellä miehitysvyöhykkeellä sekä Suomessa Porkkalassa. Yhdysvaltojen ja muiden länsivaltojen asema oli huono. Niillä ei ollut omalla alueellaan tukikohtia, joista Pohjois-Eurooppaan olisi voitu vaikuttaa Pohjanmeren piiriä lukuunottamatta. Toisen maailmansodan aikainen Keflavikin tukikohta Islannista oli hallussa, mutta sen jatkuvasta käyttöoikeudesta vasta neuvoteltiin.

2.1.1. Neuvostoliitto

Neuvostoliiton tavoitteet Pohjois-Euroopassa ovat olleet defensiiviset^{30: s 177, 98: s 31}), vetäytyihän se sodan jälkeen miehittämiltään Pohjois-Norjan ja Bornholmin alueilta. Neuvostoliiton toiminta Pohjois-Euroopassa on osoittanut, ettei Skandinaviaa voi pitää Neuvostoliiton sisäiseen intressipiiriin kuuluvana^{18: s 248}). Sodan jälkeinen asetelma, jossa Skandinavian maat noudattivat liittoutumatonta politiikkaa ja Suomi oli Neuvostoliiton vaikutuspiirissä, oli sille edullinen. Tässä tilanteessa Neuvostoliitto pyrki estämään länsivaltojen vaikutusvallan kasvun Pohjolassa. Sen Pohjois-Euroopan politiikassa olivat keskeisinä Leningradin turvallisuuskysymys sekä vapaan meritien takaaminen Murmanskista ja Itämereltä Atlantille.

Kylmän sodan kiihtyessä Neuvostoliitto pyrki estämään alueen joutumisen länsivaltojen vaikutuspiiriin. Se halusi estää Marshallin avun vastaanottamisen ja vastusti vuoden 1948 alussa aloitettuja pohjoismaisia puolustusliittopyrkimyksiä, koska se piti ilmeisenä liiton ajautumista taloudellisten syiden ja sotilaallisen heikkouden vuoksi länsiblokkiin 18: s 176—177, 24: s 10, 50: s 60, 95: s 36—37, vrt 26: s 144).

Samanaikaisesti Neuvostoliitto vahvisti turvallisuusjärjestelmänsä Suomen suunnalla solmimalla ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimuksen (YYA). Neuvostoliitolla voidaan katsoa olleen Suomeen nähden ensisijaisesti sotilaallinen, puolustuksellinen intressi^{30: s 61, vrt 45: s 125}). Neuvostoliiton tyytymiseen Suomen osalta rajoitetumpaan sopimukseen kuin Itä-Euroopan maiden kanssa tehdyt saattoi eräänä syynä olla halu rauhoittaa mielialoja muissa Pohjoismaissa. Toisaalta sopimus sellaisenaan tyydytti Neuvostoliiton turvallisuustarpeet Suomen suunnassa. Sopimuksesta voidaan lisäksi päätellä, että Moskova piti Suomen aluetta yhä strategisesti tärkeänä^{46: s 299}).

Pohjoismaiden puolustusliittoneuvottelujen alkaessa kariutua syntyi Neuvostoliitolle uhkatilanne NATO-neuvottelujen tullessa näköpiiriin. Se yritti voimakkaasti estää Skandinavian maiden liukumisen Atlantin liittoon mm 1/I: s 36, 1/II: s 135—138, 4: s 66, 85: s 40). Kun Norja ja Tanska kuitenkin liittyivät NATOn jäseniksi, Neuvostoliiton strateginen asema heikkeni äkillisesti Pohjolassa. Norjan ja Tanskan jäsenyys oli kuitenkin siinä mielessä rajallista, että ne alkoivat noudattaa ns tukikohtapolitiikkaa. Neuvostoliitto on pyrkinyt tämän jälkeen pitkäjänteisellä painostuspolitiikalla heikentämään NATOn otetta näissä maissa ja vaikuttamaan tukikohtapolitiikan jatkumiseen. Neuvostoliitto suhtautui Ruotsin liittoutumattomuuspolitiikkaan avoimen epäilevästi ja pyrki muuttamaan sitä itselleen myönteisempään suuntaan.

2.1.2. Yhdysvallat ja muut länsivallat

Yhdysvalloille ja yleensä länsiliittoutuneille Pohjois-Eurooppa oli toisen maailmansodan jälkeen toisarvoisessa asemassa^{15: s 33-34, 56 ja 54: s 493, 83: s 552}). Kylmän sodan kiristyessä suhtautuminen Skandinaviaan muuttui. Skandinavia haluttiin liittää perusteilla olevaan Pohjois-Atlantin puolustusorganisaatioon, vaikka Norjaa pidettiinkin vaikeasti puolustettavana^{15: s 33-34, 56 ja 54: s 493, 83: s 552}). Pohjoismaiseen puolustusliittopyrkimykseen suhtauduttiin yleensä kielteisesti *wt 1/1: s 29-30*). Toiminnan päämääränä oli estää Skandinavian maiden joutuminen Neuvostoliiton vaikutuspiiriin ja saada itse haltuun nämä strategiset alueet, joita pidettiin välttämättöminä saarrostrategiaa varten *35: s 12*).

Ruotsin jäätyä puolueettomaksi siihen suhtauduttiin Yhdysvalloissa katkerasti. 1950-luvun alkupuolella alettiin tunnustaa puolueettoman Ruotsin olemassaolo. Tämän saatettiin ajatella välillisesti edistävän Suomen aseman vakiintumista. Yhdysvallat osoitti suhtautumisessa Suomeen suurta pidättyvyyttä. Maan asemaa ei ilmeisesti haluttu vaikeuttaa voimakkailla kannanotoilla. On ilmeistä, ettei Yhdysvalloilla ollut aikomustakaan saada sitä länsiblokkiin *41: s 157-158, 190*).

2.2. Pohjoismaitten peruspyrkimykset ja turvallisuuden takaaminen

Toisen maailmansodan jälkeen pienten Pohjoismaitten keskeisenä ulkopoliittisena pyrkimyksenä on ollut oman turvallisuutensa ja koskemattomuutensa takaaminen.

Norjan ulkopoliitikassa oli sodan jälkeen hallitsevana piirteenä aktiivinen osallistuminen YK:n toimintaan ja pysytteleminen suurvaltojen välisten ristiriitojen ulkopuolella^{15: s 44, 24: s 5-6, 60: s 41-42}), tietystä länteen suuntautumisesta huolimatta. Neuvostoliitto nautti melkoista suosiota Norjassa ja toivottiin, että maiden välille voitaisiin kehittää hyvät suhteet monista erilaisista käsityksistä huolimatta *24: s 5*). Vuosina 1945-47 Norjan ulkopoliitikassa pyrittiin noudattamaan ns silanrakennuslinjaa Neuvostoliiton ja länsivaltojen välillä *18: s 167, 24: s 7, 50: s 191-204*. Poliitiikan onnistumisen merkinä voidaan pitää Trygve Lien valintaa YK:n ensimmäiseksi pääsihteeriksi.

Tanska pyrki Norjan tavoin jatkamaan sotaa edeltänyttä puolueettomuuspolitiikkaa YK:n jäsenyyden asettamin rajoituksin. Päämääränä oli pitää maa liittoutumien ulkopuolella. Turvallisuus haluttiin perustaa puolustuskykyyn ja asemaan YK:n jäsenenä *1/1: s 21, 18: s 167*).

Ruotsi päätti kesällä 1945 liittyä Yhdistyneisiin Kansakuntiin. Jär-

jestöön kuulumisen katsottiin vaikuttavan myönteisesti Ruotsin ulkopoliittiseen asemaan, eikä siihen liittymisen katsottu muodostavan maan puolueettomuudelle vakavaa vaaraa. Ruotsin tuli pysytellä mahdollisesti syntyvien liittoutumien ulkopuolella. Puolueettomuuden tuli olla vahvoihin puolustusvoimiin nojaavaa 15: s 35-41).

Kylmän sodan alkaessa Skandinavian maat joutuivat arvioimaan turvallisuuspolitiikkansa perusteet uudelleen. Vuoden 1948 alussa voimistui keskustelu pohjoismaisesta puolustusliitosta 24: s 6-7). Norjan alkaessa yhä enemmän suuntautua länsivaltoihin päin Ruotsi esitti Tanskan tukemana puolustusliiton perustamista asettaen vaatimuksen, että liiton pitäisi olla täysin suurvaltaliittoutumien ulkopuolella. Aseelliseen puolueettomuuteen tukeutuvalla puolueettomuuspolitiikalla tuli suurvallat pitää poissa Pohjolasta. Ruotsi pyrki enemmän sodan välttämiseen kuin edellytysten luomiseen tuen saamiseksi sodan varalta. Norja vaati sen sijaan korkeita turvallisuustakuita ja katsoi, että Skandinavian maat muodostaisivat liian heikon pelotteen mahdolliselle hyökkäykselle. Norjan jäätyä sivuun pohjoismaisesta hankkeesta luopui Ruotsikin siitä, jolloin Tanska katsoi olevansa pakotettu seuraamaan Norjaa NATO:n yhteyteen^{1/I: s 33}). Tapahtunut kehitys oli johdonmukainen seuraus siitä, että Norja ja Tanska olivat olleet alunperin sitä mieltä, etteivät ne tulisi toimeen ilman riittävää materiaaliapua ^{1/I: s 25-33, 15: s 50-58, 24: s 10-15}).

Norja ja Tanska liittyivät NATOon, mutta minimiehdoilla 15: s 60). Ne halusivat uhmata mahdollisimman vähän Neuvostoliittoa ja alkoivat noudattaa ns tukikohtapolitiikkaa. Norjassa tämä perustui yksipuoliseen julistukseen 4: s 66, 28: s 83, vrt 90: s 44) ja Tanskassa pelkästään toimintaan tämän periaatteen mukaan ^{1/II: s 139}). Poliitiikan ydin on, etteivät ne suostu pysyvästi sijoittamaan rauhan aikana alueelleen vieraita joukkoja. Sotaharjoituksia, varastoja, esikuntia ja yleensä infrastruktuurilaitoksia rajoitukset eivät koske. Erityisesti Norjan julistuksen pohjalta on syntynyt jatkuva tulkintakiista sen ja Neuvostoliiton välillä tukikohtapolitiikan yksipuolisuusperiaatteesta ja politiikan soveltamisesta. Ruotsi jatkoi NATO-ratkaisun tapahduttua aseellista liittoutumattomuuspolitiikkaansa YK:n puitteissa.

Marshallin avusta kaikki Skandinavian maat halusivat päästä osallisiksi, vaikka siitä olikin tullut idän ja lännen suurvaltojen kiistakysymys. Ruotsi vetosi mm siihen, että kyseessä oli Euroopan elvyttämisen eikä ryhmittymisen mitään ulkopuolista valtiota vastaan 15: s 46-47).

Suomen asema oli sodan jälkeen muihin Pohjoismaihin verrattuna poikkeava: Se oli Neuvostoliiton naapurina oleva hävinnyt, pieni valtio. Aikaa vuoden 1948 eduskuntavaaleihin asti voidaan nimittää sodan jälkilaskujen selvittelyn ja uuden linjan hakemisen kaudeksi 38: s 17).

Keskeisenä ulkopoliittisena pyrkimyksenä oli luottamuksellisten suhteiden aikaansaaminen Suomen ja Neuvostoliiton välille ja oikeudellisen perustan luominen maiden välisille suhteille. Suomi halusi samalla pysyttäytyä suurvaltojen välisten ristiriitojen ulkopuolella vrt 31: s 116). Suhteissa länsivaltoihin, erityisesti Yhdysvaltoihin, oltiin pidättyvän varovaisia 41: s 191). Vuosien 1948—1955 välistä ajanjaksoa on nimitetty idänsuhteiden vakiintumisen kaudeksi 38: s 17). Keskeinen tapahtuma oli YYA-sopimuksen solmiminen. Suomen poliittinen johto pyrki saamaan sopimuksen sisällön sellaiseksi, että se turvaisi Neuvostoliiton tavoitteleman sopimuksen strategiset edut, muttei asettaisi Suomen itsemääräämisoikeutta kyseenalaiseksi, ja että Suomi säilyttäisi mahdollisuuden pysyä suurvaltojen välisten ristiriitojen ulkopuolella. Sopimus saatiinkin aikaan Suomen esittämässä muodossa ja on siitä lähtien luonut perustan Suomen ja Neuvostoliiton välisille suhteille ja Suomen puolueettomuuspolitiikalle. YYA-sopimuksen lisäksi luotiin perusta Suomen Saksan politiikalle. Kumpakaan valtiota ei tunnustettu eikä solmittu niihin diplomaattisia suhteita. 28: s 61, 30: s 100—101) Lisäksi pyrittiin kehittämään suhteita muualle Eurooppaan, erityisesti Pohjoismaihin. Edellytykset pohjoismaiseen yhteistyöhön paranivat, kun maa saattoi liittyä Pohjoismaiden neuvoston jäseneksi 1956. Suomi pyrki 1947 YK:n jäseneksi, mutta vasta kylmän sodan lämpeneminen Korean sodan jälkeen teki tämän mahdolliseksi 1955.

Presidentti Paasikivi jatkoi 1955 YYA-sopimusta 20 vuodelle ja sai tällöin lupauksen Porkkalan palauttamisesta. Tämä osoitti samalla, miten tärkeänä Neuvostoliitto piti edelleen YYA-sopimusta 30: s 87). Suomen kannalta Porkkalan palautus oli hyvin merkityksellinen. Vasta kun vieraat joukot olivat poistuneet maasta, saatettiin todella yrittää saada tunnustusta puolueettomuuspyrkimyksille 30: s 81). Suomi jäi 1955 korrektisti pois Varsovan kokouksesta, jossa syntyi Varsovan liitto 30: s 111).

2.3. Supervaltojen käyttämät keinot pyrkimystensä toteuttamiseksi Pohjoismaissa sekä saavutetut tulokset

Supervallat käyttivät liittokuntineen päämääriensä ajamiseen kaikkia vaikutuskanavia, poliittisia, diplomaattisia, taloudellisia, sotilaallisia ja kaikkiin näihin liittyviä psykologisia keinoja. Neuvostoliiton osalta ne ovat selvemmin nähtävissä. Yhdysvaltojen käyttämät keinot ovat olleet taloudellista sodankäyntiä lukuunottamatta yleensä peitettympiä, ainakin niistä on saatavissa vähemmän tietoja.

Näkyvimmin käytettyjä sanktioita Pohjoismaita kohtaan kylmän sodan ensimmäisessä vaiheessa olivat poliittiset ja taloudelliset. Mieli-

piteisiin pyrittiin vaikuttamaan erityisesti tiedotusvälineistön monipuolisella käytöllä. Sotilaalliset sanktiot olivat taustalla. Sotilaallisella voimalla saatettiin silti vaikuttaa, sen pelkällä olemassaololla ja asevarustelulla.

2.3.1. Neuvostoliitto

Yleisimpänä Neuvostoliiton käyttämänä sanktiona voidaan pitää hallituksen valvonnassa olevan sanomalehdistön kirjoittelua. Virallisina poliittisina sanktioina käytettiin mm lähetystöjä suullisiin kannanottoihin, poliittisen johdon erilaisia suullisia lausuntoja sekä virallisia nootteja. NATOon liittyneisiin Norjaan ja Tanskaan Neuvostoliiton sanktiot olivat ensi sijassa poliittisia ja samalla psykologisia sekä piilevästi sotilaallisia. Taloudelliset sanktiot jäivät enemmän taustalle Suomea lukuunottamatta. Välittömästi sodanjälkeisten kauppaneuvottelujen jälkeen oli taloudellisten keinojen käyttö merkittävää Tanskan ja Norjan kanssa 1954 käydyissä kauppaneuvotteluissa. Tällöin yritettiin, osittain onnistuen, heikentää COCOM:n kauppasaartoa ja vaikuttaa Skandinavian maitten Yhdysvaltain suhteisiin²⁵: s 48). Kysymyksessä Marshallin avusta Neuvostoliitto ei kuitenkaan kyennyt estämään Skandinavian maiden siirtymistä avun piiriin, mm koska näiden kauppa oli suuntautunut länsimaihin.

Lehdistössä esiintyi kaksi linjaa, kritisointi ja varoittelu ja toisaalta kohdemaiden hallitusten vastaisista mielenosoituksista kirjoittaminen. Tämä ilmeni varsinkin vuosien 1948—49 aikana Skandinavian maiden puolustusliittoneuvottelujen ja NATOa koskevien neuvottelujen aikana esim 1/T: s 30, 18: s 168—187, 50: s 152—153), jolloin sanktioiden määrä kaikin puolin oli suuri. Tässä yhteydessä käytettiin myös eniten virallisia poliittisia vaikutuskeinoja, mutta kohteliaassa sävyssä. Myös länsiliiton joukkojen mahdollinen sijoittaminen Tanskan ja Norjan alueille ovat olleet sanktioita voimistavia kohteita.

Sotilaallisten sanktioiden käyttö oli avoiminta vuosien 1948—49 vaihteessa. Tällöin Neuvostoliitto antoi ymmärtää, että NATOon liittyneet Pohjoismaat joutuvat Neuvostoliiton sotilaallisen toiminnan kohteeksi konfliktin puhjetessa sen ja USA:n välillä 18: s 185). Bornholmin kysymyksessä 1946 Neuvostoliitto käytti joukkojensa poistamista saarelta positiivisena sanktiona 18: s 126—127).

Neuvostoliiton käyttämät sanktiot olivat useimmiten negatiivisia ja kollektiivisia. Positiivisten sanktioiden käyttö tuli eniten kyseeseen kauppapolitiikassa. Yksilöllisten sanktioiden käytöstä on selvä esimerkki nähtävissä Norjan NATOon liittymistä koskevien neuvottelujen yhteydessä. Tällöin arvosteltiin ja painostettiin hallitusta, kun taas Norjan kansaan suhtauduttiin suopeasti 18: s 185). Kun käytetään sanktioi-

den intensiteetin mittarina virallisia nootteja, julistuksia ja tiedusteluja, voidaan Neuvostoliiton Norjan ja Tanskan politiikan tärkeimpinä kysymyksinä pitää: Skandinavian puolustusliitto- ja NATO-neuvotte-
luja sekä länsivaltojen joukkojen sijoittamisongelmaa näiden maiden alueelle, kuumimpina kohteina Huippuvuoret, Grönlanti ja Bornholm sekä ulkopuolisena alueena Islanti.

Neuvostoliitto sai 1946 aikaan sen, että Tanska vaati Yhdysvalloilta vuoden 1941 Grönlantia koskevan tukikohtasopimuksen peruuttamista. Atlantin sopimuksen solmimisen jälkeen Grönlannin sopimus tosin ratifioitiin 1951 25: s 42-44). Vuonna 1946 Neuvostoliitto sai Tanskalta lupauksen, että se lähettää Bornholmille omia joukkojaan ja perustaa sinne siviilihallinnon. Sopimuksen jatkuvuudesta ei ole ollut puhetta eikä Tanska ole sitä suostunut koskaan hyväksymään siviilihallinnon ylläpitämisperiaatetta lukuunottamatta. Tanskan hallitukset ovat sen jälkeen kuitenkin ottaneet huomioon Neuvostoliiton herkkyyden tähän kysymykseen ja käsitelleet varovasti Bornholmin kysymystä 18: s 127). Huippuvuorten tukikohtapyyteet eivät Neuvostoliitolle onnistuneet. Tähän on pidetty erikoisesti syynä tämän sen hetkistä heikkoutta meri-alueella ja lisäksi todellisen kiinnostuksen vähäisyyttä Keski-Euroopan politiikkaan verrattuna. Näitä tekijöitä saattoi olla vahvistamassa Neuvostoliiton taipumus etupiirinäkemykseen pohjautuvaan ulkopoliittiseen linjaan vrt 18: s 149). Joka tapauksessa Neuvostoliiton voidaan katsoa kalotin alueella käyttäneen defensiivistä strategiaa 18: s 149-151), 25: s 39-40). Sanktioillaan Neuvostoliitto oli osaltaan vaikuttamassa pohjoismaisen puolustusliittohankkeen kariutumiseen, mutta tämä johti sille vielä huonompaan tulokseen. Norjan ja Tanskan liittymistä NATOon Neuvostoliitto ei pystynyt estämään, vaan toiminnallaan vieläpä edisti sitä. Neuvostoliiton painostuksella on ollut kuitenkin huomattava vaikutus siihen, että Norja ja Tanska alkoivat noudattaa tukikohtapolitiikkaa. 1/I: s 28-31, 15: s 56-60) Tämän politiikan tarkka seuraaminen Moskovasta on ollut vahvistamassa sen jatkumista ja siten estänyt NATOa vahvistamasta asemiaan Pohjois-Euroopassa.

Neuvostoliitto sai aikaan Norjassa ja Tanskassa selvästi havaittavaa disintegroitumista. Tästä olivat eräänä osoituksena hallituksien vastaiset mielenosoitukset. Eräs voimakkaimmista on epäilemättä Tanskassa keväällä 1948 sattunut ns »pääsiäiskriisi» 18: s 195).

Neuvostoliiton Ruotsia kohtaan käyttämät sanktiot olivat saman suuntaisia kuin Norjan ja Tanskan suhteen käytetyt, liittyivähän ne Marshallin avun ja pohjoismaisen puolustusliiton osalta samoihin ongelmiin. Kun ottaa huomioon, että Ruotsi pyrki pysyttelemään perinteisellä poliittisella linjallaan, Neuvostoliitto käytti sitä vastaan yllättävän voimakkaita sanktioita. Sen on täytynyt todella voimakkaasti epäillä Ruotsin puolueettomuutta, ja näihin epäilyihin oli ymmärrettä-

viä perusteita 25: s 59). Neuvostoliitto käytti Ruotsin taivuttamiseksi ja sen puolueettomuuden kokeilemiseksi 99) poliittisten keinojen lisäksi jopa sotilaallisia 15: s 59-60). Neuvostoliitto lievensi sanktioitaan Stalinin kuoleman jälkeen Ruotsin ja Neuvostoliiton sopiessa suurimmista kiistakysymyksistään. 25: s 41-42, 54)

Huolimatta painostuksesta Ruotsi otti osaa Marshallin suunnitelmaan, liittyi Euroopan neuvostoon ja osallistui Pohjoismaiden neuvoston luomiseen 15: s 96-97). Ruotsin asemaa vahvensi välillisesti NATOn perustaminen. Onkin perustellusti väitetty, että Ruotsilla oli potentiaalinen avunantosopimus NATOn kanssa 20: s 147). Tätä ajatusta ei länsivalloissa välitetty peitellä.

Neuvostoliiton käyttämät keinot pyrkimystensä toteuttamiseksi Suomen suhteen olivat viralliselta osaltaan vuoteen 1947 saakka yleensä vaatimusluonteisia. Lisäksi pyrittiin vaikuttamaan erityisesti lehdistöä käyttäen. Eräänä keinona oli ilmeisesti myös suomalaisten Neuvostoliitolle hyvin myönteisten piirien hyväksikäyttö. Lehdistökirjoittelua lukuunottamatta Neuvostoliitto ei kuitenkaan avoimesti tukenut Suomen ääriivasemmiston pyrkimyksiä vrt 27: s 181-182 huom vastaavat alennukset myös Romanian ja Unkarille). Pariisin rauhansopimuksen solmimisen jälkeen voidaan katsoa sanktioiden vaatimuslinjan päättyneen. Poliittisten sanktioiden ohella Neuvostoliitto käytti Suomen suhteen huomattavan runsaasti taloudellisia. Ne ilmenivät kauppasopimusneuvotte- lujen, luottojen ja sotakorvaushelpotusten yhteydessä. Sotakorvaus- helpotuksia, erityisesti sotakorvausmaksujen alentamista voidaan perus- tellusti pitää Neuvostoliiton käyttämänä Marshallin avun vastineena⁹⁸⁾.

Neuvostoliiton sanktiot olivat yleensä negatiivisia. Positiivisia sanktioita käytettiin ajoittain, tärkeinä pidettyjen vaalien ja Neuvostoliitolle myönteisten poliittisten ratkaisujen yhteydessä. Usein ne ilmenivät taloudellisella alalla, esim kauppasopimuksina, edellä mainittuina sota- korvausten helpotuksina sekä lainoina vrt 97). Vuonna 1955 luovutetiin Porkkala YYA-sopimuksen jatkamisen yhteydessä. On tosin otetta- va huomioon, että Porkkalan palautus liittyi samalla Neuvostoliiton pyrkimyksiin jännityksen lieventämiseksi Euroopassa. Kollektiivisten sanktioiden lisäksi käytettiin yksilöllisiä sanktioita, joita suunnattiin yleensä oikeistoa tai sosiaalidemokraattien oikeistosiipeä edustaviin poliittisiin päätöksentekijöihin sekä neuvostovihamielisiksi katsottuihin henkilöihin tai yhteisöihin. Suomessa syntyi runsaasti disintegraatioita, 1948 on arveltu jopa Tšekkoslovakian tyyppisen vallankaappauksen uhan olleen olemassa. Länsivalloissa usein esitetty väite, että Neuvosto- liitto olisi painostuksellaan aiheuttanut tilanteen, on yksipuolinen. On otettava myös huomioon hävityn sodan vaikutus ja Suomen sisäpoli- tiikkaan syntyneiden patoutumien purkautuminen. Neuvostoliiton Suo- meen kohdistamien pyrkimysten voidaan otaksua tulleen tyydyttävällä

tavalla täytetyiksi. Suomi ei ollut voinut kuitenkaan päättää toiminnastaan pelkästään Neuvostoliiton pyrkimykset ja omat etunsa huomioon ottaen, koska se oli sidottu läntisiin luottoihin ja lännen markkinoiden kysyntään vrt 85: s 127).

2.3.2. Yhdysvallat ja muut länsivallat

Yhdysvaltojen ja sen läntisten liittolaisten tärkeimpinä vaikutuskeinoina Pohjois-Euroopassa voidaan pitää poliittisia ja taloudellisia sanktioita. Psykologisilla tekijöillä on ollut muitten keinojen ohella huomattava vaikutus. Länsivaltujen tiedonvälityksellä on ollut merkittävä osuus mielipiteenmuodostajana Pohjoismaissa. Koska länsimaissa lähes koko lehdistö on yksityisten hallussa, ei sen käyttö hallitusten politiikan välineenä ole samanlaista eikä kuvasta hallitusten kantaa siten kuin Neuvostoliitossa. Taloudellisten keinojen käyttö ilmeni Pohjois-Euroopassa voimakkaimmin Norjan ja Tanskan NATOon liittymisen ja sosialistisiin maihin kohdistetun kauppasaartopolitiikan yhteydessä.

Vuonna 1947 Yhdysvallat ja Iso-Britannia vaikuttivat vastustuksellaan osaltaan siihen, että Norja saattoi kieltäytyä Neuvostoliiton esityksestä käyttää Huippuvuoria sotilaallisena tukikohta-alueena 25: s 40). Atlantin liiton syntyvaiheessa pyrittiin poliittisen ja psykologisen painostuksen ohella materiaaliapua sanktiona käyttäen liittämään kaikki Skandinavian maat puolustusliittoon. Positiivisen materiaaliavun sanktion lisäksi käytettiin negatiivisena uhkaa, että puolueettoman pohjoismaisen puolustusliiton mahdollisuudet ostaa sotamateriaalia lännestä olisivat vähäiset 1/I: s 29—30, 18: s 173—169). Lähes aseistamattomien Norjan ja Tanskan osalta päämäärä saavutettiin, sen sijaan Ruotsi pystyi aseelliseen voimaansa turvaten jatkamaan sitoutumatonta linjaansa. Marshallin avulla ja sotilasavulla vakavoitettiin Norjan ja Tanskan taloutta ja yhteiskuntajärjestystä sekä luotiin perusta näiden maiden puolustusjärjestelyille vrt 1/I: s 146—147 ja 4: s 22—23). Yhdysvallat saattoi saada Norjan ja Tanskan osallistumaan sosialistimaiden kauppasaartopolitiikkaan COCOM:n piirissä, koska maat olivat OEEC:n ja NATOn jäseniä. YK:ssa Yhdysvallat valvoi, että maat olivat tärkeissä kysymyksissä sen kannalla.

Yhdysvaltojen ohella Norjan ja Tanskan poliittiseen käyttäytymiseen on ollut vaikutusta erityisesti Englannilla. Selvimmin tämä on havaittavissa vuosien 1948—49 välisen ajan sotilasliittokysymyksissä, jolloin Englanti kannatti näiden maiden liittymistä suunniteltuun Atlantin liittoon.

Ruotsin suhteen Yhdysvallat käytti poliittisia, psykologisia ja taloudellisia sanktioita. Ruotsin puolueettomuusasetteeseen ei kuitenkaan

saatu aikaan muutoksia. Marshallin avun vastaanottamiseen 1948 liitetyn ehdon avulla 13: s 22-23) Ruotsi kyettiin vetämään sosialistimaiden kauppasaartopolitiikkaan, vaikka maa pysyikin COCOM:n ulkopuolella. Lännen kaupasta riippuvan Ruotsin painostamiseen saattoivat Yhdysvallat ja muut COCOM-valtiot käyttää seuraavia taloudellisia sanktioita: a) uhkaa lopettaa valtioiden välinen kaupankäynti, b) uhkaa lopettaa yksityisten kaupalliset yhteydet, c) suorat neuvottelut hallitusten välillä. Yhdysvaltojen lähetystöjen henkilökunta osallistui myös painostustoimintaan. 13: s 74-75) Taloudellisten sanktioiden uhkan olemassaolo lienee osaltaan vaikuttanut siihen, että Ruotsin äänestyskäyttäytyminen YK:ssa yhtyi yleensä Yhdysvaltojen kannanottoihin.

Yhdysvaltojen ja Englannin pidättyvä suhtautuminen Suomeen ei merkinnyt sitä, ettei Suomen aseman kehittymiseen olisi ollenkaan haluttu vaikuttaa. Käytetyt menettelytavat eivät ilmeisesti harkitusti olleet huomiotaherättäviä, koska niiden käyttö olisi mahdollisesti aiheuttanut Suomelle Neuvostoliiton taholta vaaratekijän. Taloudellisten keinojen käytöllä oli epäilemättä suurin vaikutus. Suomen sotakorvaussuoritusten tyydyttävälle käynnistymiselle sekä maan talouden ja samalla välillisesti yhteiskuntajärjestyksen vakavuudelle antoivat USA:n valtiolta ja sen hallitsemilta Maailmanpankilta ja Export-Import Bankilta 1946—49 saadut yhteensä n 130 miljoonan dollarin lainat 97) paremmat edellytykset. Siten lainapolitiikka palveli samalla Yhdysvaltojen pyrkimyksiä.

Yhdysvallat ei noudattanut Suomen suhteen kauppasaartopolitiikkansa määräyksiä tarkasti. COCOM-mailla on kuitenkin täytynyt olla jonkinlainen kontrolli Suomen kauppavaihdon suhteen 13: s 170, 41: s 189). Kauppasulkupolitiikalla on silti ollut vaikutuksia Suomen ulkomaankauppaan. Se on vaikuttanut Suomen mahdollisuuksiin ylläpitää huomattavaa kauppavaihtoa Neuvostoliiton kanssa erityisesti raskaan teollisuuden alalla länsimaisen kilpailun puuttuessa 13: s 170). Lisäksi amerikkalaisten Suomessa omistamien yhtiöiden tuli noudattaa amerikkalaisen lainsäädännön perusteella COCOM:n määräyksiä 12: s 17).

Länsivallat ovat voineet vaikuttaa mielipiteen muodostumiseen Suomessa tiedonvälitystoiminnan lisäksi mm henkilökohtaisilla yhteyksillä. Eräänä esimerkkinä tästä voidaan mainita Novaja Vremja -lehden sodan jälkeen usein kritisoimat Englannin labor attachen yhteydet SAK:n johtoon⁹⁸⁾.

2.4. Johtopäätöksiä

Johtavien suurvaltojen pyrkimykset olivat kylmän sodan ensimmäisessä vaiheessa Pohjois-Euroopassa vastakkaisuudestaan huolimatta ainakin pääosaltaan defensiivisiä. Molemmat liittoutumat pyrkivät

estämään toisen vaikutusvallan kasvun alueella ja takaamaan siten turvallisuutensa kaikissa olosuhteissa. Pyrkimykset ovat vuoden 1949 jälkeen pysyneet samansuuntaisina.

Käytettyjen keinojen voimakkuus on ollut selvästi riippuvainen kylmän sodan yleiskulusta. Pohjois-Euroopan aseman erityispiirteet ovat antaneet käytetyille sanktioille oman lisänsä. Verrattaessa Pohjois-Euroopan alueella käytettyjen sanktioiden voimakkuutta Manner-Euroopan tapahtumiin voidaan päätellä Pohjois-Euroopan olleen sivussa kylmän sodan painopistealueilta.

Kylmä sota on ollut huomattavana tekijänä vaikuttamassa Pohjois-Euroopan perusasetelman syntyyn. On kuitenkin otettava huomioon merkittävänä tekijänä Pohjoismaiden maantieteellisen aseman, ulko- ja sisäpoliittisen historiallisen menneisyyden sekä taloudellisen rakenteen ja kaupan suuntautumisen vaikutus niiden ratkaisuihin.

Norja ja Tanska kylmän sodan objekteina näkivät itseään vastaan kohdistetun uhkan ilmeisesti suurempana kuin Ruotsi ja Suomi. Ruotsi osoitti kylmän sodan objektina suurta rauhallisuutta ja päättäväsyyttä valitsemallaan linjalla. Tilanteen niin vaatiessa se osoitti tiettyä joustavuutta puolueettomuuspolitiikassaan. Ruotsin sisäpoliittinen stabiilitteetti oli muita Pohjoismaita suurempi, mikä johtui ilmeisesti turvatumasta asemasta. Suomen kansassa oli tapahtunut disintegroitumista. Sodan jälkeisinä vaikeina vuosina suomalaiset osoittivat silti päättäväsyyttä, jolla sisäiset vaikeudet ja reaalipoliittiset velvoitukset pystyttiin hoitamaan. Poliittinen johto esiintyi ulospäin asiallisen rauhallisesti, jopa kylmäverisesti.

Olennaisiksi komponenteiksi Pohjois-Euroopan turvallisuuspoliittisessa tilanteessa tulivat Itämeren salmien ja Jäämeren alueen suuri strateginen merkitys, Norjan ja Tanskan jäsenyys NATOssa ja tuki-kohtapolitiikan noudattaminen, Ruotsin Pohjolan tilannetta vakauttava, vahvaan aseelliseen liittoutumattomuuspolitiikkaan perustuva asema, Suomen YYA-sopimukseen perustuvat suhteet Neuvostoliittoon sekä Neuvostoliiton läheisyys. 8: s 17, 10: s 152)

3. POHJOISMAAT KYLMÄN SODAN TOISEN VAIHEEN VAIKUTUSKENTÄSSÄ 1956—1962

3.1. Supervaltojen pyrkimykset Pohjois-Euroopassa

Neuvostoliiton ydin- ja ohjusaseen sekä meri- ja ilmavoimien voimistuminen vahvensivat yhä sen sotilaspoliittista asemaa Pohjois-Euroopassa. Erityisen silmiinpistävää oli Itämeren ja Pohjoisen jäämeren laivaston kasvu 22: s 251-252). 1950- ja 1960-luvun vaihteesta lähtien

Neuvostoliitto osoitti laivastonsa käytöllä pyrkimystä ulottaa vaikutus-alueitaan Atlantille. Konventionaalisten voimien osalta Neuvostoliitolla oli yhä hallitseva asema Pohjois-Euroopan sekä Itämeren ja Jäämeren alueilla.

Saksan liittotasavallan tulo NATOon jäseneksi voimisti puolustusjärjestelyjä mm Itämeren salmien alueella ja lisäsi samalla jännitystä Pohjois-Euroopassa. Huomattava vaikutus alueen sotilaspoliittiseen tilanteeseen oli sillä, että Yhdysvallat kykeni 1960-luvun alusta lähtien ampumaan ydinohjuksia Norjan mereltä ydinkäyttöisistä sukellusveneistä Fennoskandian yli Neuvostoliiton alueelle. Norjassa ja Tanskassa oli infrastruktuuriohjelma tehostanut valvonta- ja hälytysjärjestelmää sekä kykyä vastaanottaa länsivaltojen lähettämiä joukkoja ja materiaalia.

3.1.1. Neuvostoliitto

Neuvostoliiton pyrkimykset pysyivät perusteiltaan samoina, kuin miksi ne olivat muotoutuneet Pohjois-Euroopan poliittisen perusasetelman syntymisen jälkeen. Uusia piirteitä ilmeni lähinnä lännen puolella tapahtuvien puolustusjärjestelyjen tehostamisen yhteydessä. Konflikti Kiinan kanssa pakotti Neuvostoliiton kiinnittämään enenevää huomiota idän suuntaan. Tämä vähensi varmaankin sen kiinnostusta Pohjois-Euroopan tilanteeseen, joka vaikutti vakaalta.

Neuvostoliiton peruspyrkimyksenä oli ilmeisesti saada Norja ja Tanska eroamaan NATOsta (5: s 88, 36: s 26). Se tyytyi kuitenkin lähinnä valvomaan, ettei Atlantin liiton, erityisesti Saksan liittotasavallan vaikutusvalta pääsisi kasvamaan niiden alueella. Vaikka Neuvostoliitto jatkuvasti painotti Saksan uhan olemassaoloa, se piti Yhdysvaltoja ensisijaisena vastustajanaan. Saksa oli sen näkökannan mukaan revanšistinen uhkatekijä, joka saattoi aiheuttaa sodan syyttymisen (5: s 148, 98: s 104). Neuvostoliitto pyrki estämään länsivaltojen joukkojen ja ydinaseiden sijoittamisen Norjan ja Tanskan alueille ja vaikeuttamaan infrastruktuuriohjelman toteuttamista (5: s 121-122, 150-151) ja ydinaseistuksen sijoittamista näihin maihin (5: s 49-51). 88: s 558-559) Tanskan salmien puolustusjärjestelyjen ja Saksan liittotasavallan ydinasekysymyksen yhteydessä se pyrki muuttamaan Itämeren rauhan mereksi (5: s 36, 87). Tavoitteena oli estää ulkopuolisten valtioiden sotialusten pääsy Itämerelle. Saksan liittotasavallan ydinaseiden eliminomiseen tähtäsi Puolan ulkoministeri Rapackin suunnitelma. Neuvostoliitto halusi luoda ydinaseettoman vyöhykkeen myös Pohjois-Eurooppaan (5: s 87-93, 149).

Ruotsin sotilaallinen puolueettomuus ei Neuvostoliiton kannalta katsottuna ollut positiivinen (86: s 66). Asenteelle annettiin kuitenkin arvoa

ja korostettiin sen lisäävän turvallisuutta Pohjois-Euroopassa 5: s 60, 73, 121). Toisaalta pyrittiin valvomaan maan tasapuolista suhtautumista itään ja länteen 5: s 36, 86: s 65).

Suomen YYA-sopimukseen pohjautuviin suhteisiin oltiin tyytyväisiä. Neuvostoliiton kommunistisen puolueen 20. puoluekokouksessa 1956 Suomi ensimmäisen kerran mainittiin puolueettomana valtiona virallisessa neuvostoliittolaisessa julkilausumassa 30: s 91). Neuvostoliitto halusi torjua tilanteen kehitystä uhkaavat tekijät ja länsivaltojen vaikutuksen kasvun Suomessa. Tästä ovat selvinä esimerkkeinä ns yöpakkaset 1958—1959 ja noottikriisi 1961. Yöpakkaskausi liittyi poliittiseen kehitykseen Euroopassa, mutta sitä on pidettävä ensisijaisesti varoituksena Suomelle ja vasta toisella sijalla ulkovalloille. Tällöin oltiin huolestuneita Suomen ja nimenomaan sen hallituksen politiikan suunnasta. Tähän olivat erityisesti syynä Suomen kauppapolitiikassa tapahtuneet muutokset ja kesän 1958 eduskuntavaalien jälkeiset sisäpoliittiset tapahtumat 93: s 11—12). Noottikriisi liittyi jännityksen huipentumiseen Euroopassa 30: s 141—159). On kiinnitettävä huomiota siihen, ettei nootissa arvosteltu Suomen virallista ulkopoliittikkaa. Siinä hyökättiin ensi sijassa Saksan liittotasavallan poliittikkaa ja lisääntyvää vaikutusvallan kasvua vastaan sekä varoitettiin Norjaa ja Tanskaa ja jossain määrin myös Ruotsia 30: s 137). Nootilla pyrittiin myös todennäköisesti vaikuttamaan kansaan presidentin vaalissa 30: s 151) ja lisäksi kauppapolitiikan suuntautumiseen. Sekä yöpakkasilla että noottikriisillä lienee ollut yhteisenä tarkoituksena osoittaa rajat, joitten ylittämisen Neuvostoliitto katsoi rikkovan YYA-sopimuksen ja Paasikiven—Kekkonen linjan henkeä 86: s 62).

Neuvostoliitto vastusti periaatteesta ja samalla omien strategisten etujensa vuoksi läntisiä suljettuja vapaakauppa-alueita ja tätäen myös Pohjoismaitten osallistumista tällaiseen toimintaan. Se halusi kehittää kauppaa Pohjoismaitten kanssa. Tähän liittyi taloudellisten syiden lisäksi poliittinen merkitys. Neuvostoliitossa ollaan sitä mieltä, että suuri kauppavaihto maiden välillä on osoitus hyvistä suhteista 75: s 84).

3.1.2. Yhdysvallat ja muut länsivallat

Yhdysvallat ja NATO pyrkivät lujittamaan puolustusta pohjoisella sivustallaan. Sotilasavulla ja infrastruktuuriohjelmalla tuli luoda puolustus- ja tukikohtajärjestelmä, joka mahdollistaisi nopean avun vastaanottamisen Norjassa ja Tanskassa ja siten turvaisi nämä strategisesti merkittävät alueet. Vuonna 1960 perustetuilla AMF-asevoimilla oli tarkoitus vahventaa äkillisissä konflikteissa Pohjois-Norjan puolustusta ja antaa vakuus liittolaisten joukkojen avuksitulolle sekä muodostaa

samalla ehkäisevä tekijä 56: s 154). Itämeren salmien puolustusjärjestelyjen tehostamiseksi haluttiin yhdistää Saksan liittotasavallan ja Tanskan puolustusjärjestelyt. 1950-luvun lopulla USA pyrki sijoittamaan ydinaseitten laukaisualustoja ja ydinaseita Norjan ja Tanskan alueille. Ruotsia ei enää yritetty saada Atlantin liiton jäseneksi, muttei paljon peitelty näkökantaa, että tämä liittyisi NATOon, mikäli se joutuisi hyökkäyksen kohteeksi.

Suomelle Yhdysvallat osoitti edelleen pidättyvää suopeutta tukien siten epäsuorasti maan asemaa. Vuosina 1960—61 Suomen puolueettomuudelle annettiin tunnustus ja lupaus kunnioittaa tarkoin Suomen omaksumaa linjaa 28: s 58, 30: s 92—93, 41: s 194—198). Se johtui lähinnä USA:n politiikan yleisistä kehitys- ja muutostendensseistä. Myös Englanti ja Ranska ilmaisivat vuosina 1961—62 ymmärtämyksensä puolueettomuuslinjaa kohtaan. 41: s 194—201) Käytännön tunnustuksena puolueettomuudelle on pidettävä rauhansopimuksen allekirjoittavaltioiden 1962 antamaa suostumusta Suomen pyyntöön sopimuksen tulkinnasta siten, että maa voisi hankkia puolustuksellisia ohjuksia 30: s 167—168). Englannin vaikutus Pohjoismaihin on ollut huomattavinta talouden alalla. EEC-hankkeen kariuduttua se pyrki saamaan Pohjoismaat mukaan EFTAan.

Saksan liittotasavalta halusi NATO:n jäsenenä luoda hyvät suhteet Pohjoismaihin, erityisesti Norjaan ja Tanskaan. Se pyrki osallistumaan sille tärkeiden Tanskan salmien puolustukseen ja luomaan huollon tukikohtia Tanskaan ja Norjaan. Suurin merkitys Saksan liittotasavallalla on ollut välillisesti Pohjolan turvallisuuspoliittiseen tilanteeseen. Sen suhteiden kehittyminen Neuvostoliittoon on lieventänyt jännitystä.

3.2. Pohjoismaitten pyrkimykset

Norja ja Tanska jatkoivat NATO:n piirissä jännityksen lievenemiseen tähtäävää politiikkaa. Tukikohtapolitiikan periaatteen mukaisesti Norja ja Tanska kieltäytyivät ottamasta alueelleen ydinaseita rauhan aikana 1/1: s 113—128, 4: s 180—181, 205—206). Katsottiin, ettei kysymystä voitu tarkastella yksinomaan puolustuksen tehokkuutta silmälläpitäen 23: s 62). Pohjolan NATO-maitten hallitukset ovat pitäneet Saksan liittotasavallan sotilaallista voimistumista lännen puolustukselle myönteisenä tekijänä. Tämä asenne on ollut aiheuttamassa näissä maissa sisäistä disintegraatiota ja 1960-luvun alkupuolella NATO-ideologian heikkenemistä.

Ruotsi pyrki ulkopoliitikassaan noudattamaan puolueetonta, mutta käytännössä hieman länteen suuntautuvaa linjaa 15: s 85, 45: s 127). Maan voidaan katsoa ideologisesti loitontuneen NATOsta 1960-luvun al-

kupuolelta lähtien⁹⁸). Ruotsille merkittävässä ydinaseongelmassa päätettiin pidättäytyä ydinaseiden hankinnasta, mutta lopullista päätöstä ei tehty. Ulkoministeri Undénin 1961 julkistamalla suunnitelmalla pyrittiin ns ydinaseettoman kerhon muodostamiseen. Samalla koetettiin epäsuorasti painostaa ydinasevaltoja ydinkoekieltonevotteluissa. Esitys merkitsi myös Ruotsin ulkopoliittikan aktiivisuuden huomattavaa lisääntymistä kansainvälisissä kysymyksissä 15: s 129—131). Kauppapolitiikassa Ruotsi pyrki pysymään mukana Länsi-Euroopassa tapahtuvassa integraatiokehityksessä, mutta säilyttämään samalla puolueettomuusasemansa 15: s 153—155).

Suomen politiikkaa vuodesta 1956 lähtien 1960-luvun puoleenväliin on luonnehtinut puolueettomuuspolitiikan perustan rakentaminen. Hyviin idänsuhteisiin pohjautuen pyrittiin luomaan ja kehittämään Suomen omaleimaisen puolueettomuuden linjaa ja tekemään se tunnetuksi ja hyväksytyksi varsinkin suurvalloissa 38: s 17). YK:n toimintaa tuettiin muiden Pohjoismaiden tapaan. Selvänä osoituksena Suomen varovaisesta ulkopoliittisesta linjasta on, että se pidättäytyi käsiteltynä ajanjaksona YK-äänestyksistä useammin kuin mikään muu valtio ⁹⁸). Suomen aseman vakiintuessa oli havaittavissa piirteitä ideologisesta ja kaupallisesta lähentymisestä lännen suuntaan, mikä tuli esille varsinkin yöpakkasten yhteydessä 94: s 12). Myöhemmin on pyritty tiukasti reaalinlinjalla pysyen hoitamaan suhteet Neuvostoliittoon ja läntisiin valtioihin. Länteen on kehitetty erityisesti pohjoismaisia yhteyksiä. Suomi pyrki turvaamaan kaupalliset etunsa länsimaissa. Neuvostoliiton saatua riittävät takeet Suomen politiikan neuvostoystävällisyyden jatkumisesta ja suositimmuusperiaatteen noudattamisesta maiden välisessä kaupassa Suomi saattoi assosioitua EFTAan (FINEFTA).

Kaikissa Pohjoismaissa voimistui kylmän sodan toisen vaiheen aikana pohjoismaisuusideologia ja pyrkimys alueen sisäiseen integraatioon. Tästä ovat osoituksina mm Pohjoismaiden neuvoston toiminnan kehittyminen, Helsingin yhteistyösopimus 1962 ja kaupalliset integraatiopyrkimykset. Pohjoismaiden poliittiseen käyttäytymiseen vaikuttivat niihin kohdistettujen sanktioiden ja niiden omien pyrkimysten lisäksi mm erikoisesti Euroopan tapahtumat. Näistä mainittakoon Unkarin miehitys 1956. Norjassa ja Tanskassa se vahvisti yleisen mielipiteen myönteisyyttä NATOn jäsenyyttä kohtaan.

3.3. Supervaltojen pyrkimystensä toteuttamiseksi käyttämissä keinoissa tapahtuneet muutokset

Sanktioiden luonteessa ei tapahtunut oleellisia muutoksia 1950-luvun alkupuoleen verrattuna. Poliittisten keinojen ohella käytettiin

varsinkin taloudellisia sanktioita. Sotilaalliset sanktiot tulivat entistä voimakkaammin ja selvemmin esille Berliinin kriisin aikana. Tätä aikaa voidaan pitää sanktioiden käytön huipentumana myös Pohjoismaissa. Tähän aikaan sijoittuvat yöpakkaset ja noottikriisi, U-2-konflikti ja Tanskan ja Saksan liittotasavallan välisen komentoesikunnan BALTAP:n perustaminen. Ruotsiin ei kohdistettu vakavia sanktioita, mikä voidaan tulkita osoitukseksi sen tunnustetusta asemasta. Sanktioiden huippukohdat syntyivät silloin, kun Neuvostoliitto katsoi länsivaltojen pyrkivän lisäämään vaikutusvaltaansa Pohjois-Euroopassa.

3.3.1. Neuvostoliitto

Neuvostoliitto käytti kaikkia Pohjoismaita kohtaan erityyppisiä poliittisia sanktioita joustavasti tilanteen mukaan. Diplomaattisia sanktioita käytettiin näkyvimmin yöpakkasten aikana ja Hruštševin peruuttua matkansa Skandinavian maihin 5: s 98-99, 94: s 14-16). Taloudellisia sanktioita voitiin käyttää ja käytettiin erityisesti Suomea kohtaan. Ne ilmenivät kauppavaihdossa, kauppaneuvotteluissa ja luottopolitiikassa. Sotilaalliset sanktiot keskittyivät kylmän sodan huippukauteen Euroopassa. Noottikriisissä käytettiin sotilaallisten konsultaatioiden uhkaa, BALTAP-kysymyksessä ja U-2-episodissa sotilaallisen voimankäytön uhkauksia. U-2-tapauksessa uhattiin lännen käyttöön luovutettuja tukikohtia jopa tuholla 4: s 140). Eräänä sotilaallisten sanktioiden käyttöön vaikuttaneena merkittävänä syynä on pidettävä Neuvostoliitossa vallinnutta ristiriitaa armeijan ja puolueen välillä 94: s 6-7). Useimmiten käytettyjä olivat negatiiviset sanktiot. Esimerkkeinä positiivisista sanktioista voi mainita Suomelle myönnetyt lainat 97) kauppasopimukset ja kiitosten antaminen Neuvostoliitolle myönteisten ratkaisujen tai politiikan johdosta. Neuvostoliitto korosti toisten maitten sisäisiin asioihin puuttumattomuuden merkitystä 5: s 115, 30: s 160, 45: s 127). Sellaisiin tekijöihin, jotka vaarantavat rauhanomaisen kehityksen, katsottiin kuitenkin velvollisuudeksi puuttua 5: s 122). On ilmeistä, että Neuvostoliitto halusi sanktioillaan vaikuttaa Pohjoismaihin, mutta yleensä ne oli ensi sijassa suunnattu läntisiä suurvaltoja, etenkin Yhdysvaltoja ja Saksan liittotasavaltaa vastaan. Hyvä esimerkki sanktioiden joustavasta käytöstä on ns yöpakkaskausi, josta Väyrynen antaa selkeän kuvan tutkimuksissaan. 85: s 205-233 ja 94).

Neuvostoliitto onnistui todennäköisesti sanktioillaan vahventamaan Norjan ja Tanskan tukikohta- ja ydinasepolitiikkaa. Niitä ei kuitenkaan saatu asettamaan uusia rajoituksia NATO:n toiminnalle tai luopumaan siitä. Neuvostoliitossa osoitettiin jopa ymmärtämystä Norjan ja Tanskan politiikalle ja sanottiin niiden joutuneen NATOon väärinkäsityksen

vuoksi 5: s 88). Itämeren salmien alueella Neuvostoliiton ei onnistunut estää Saksan liittotasavallan ja Tanskan yhteistyötä. Suomeen kohdistetuilla sanktioilla vahvennettiin Paasikiven—Kekkonen linjaa, estettiin ideologinen lähentyminen ja rajoitettiin kaupallista lähentymistä länsivaltoihin. Maailman poliittisessa järjestelmässä tapahtuneiden muutosten ohella Neuvostoliiton sanktioilla on ollut vaikutusta disintegraatioon ja NATO:n ideologian heikkenemiseen Skandinavian maissa 1960-luvun alkupuolella 98).

3.3.2. Yhdysvallat ja muut länsivallat

Yhdysvaltojen ja muiden länsivaltojen käyttämät sanktiot Pohjoismaihin olivat yleensä poliittisia ja lieviä. Tämä osoittaa toisaalta näiden tyytyväisyyttä alueella vallitsevaan tilanteeseen ja Pohjoismaiden politiikkaan, toisaalta vähäisiä intressejä alueen suhteen.

Ruotsia ja sen politiikkaa kritisoitiin Pohjoismaista eniten. USA:ssa oli epävirallisten piirien arvostelun kohteena erityisesti sosialistisena pidetty talousjärjestelmä 41: s 186). Länsimaitten, varsinkin USA:n hallitukset pidättäytyivät Suomea koskevista voimakkaista kannanotoista. Eräänä syynä vähäisen intressin lisäksi lienee ollut edelleen se, että ne olisivat voineet vaikeuttaa maan asemaa. Varovaisuus Suomen suhteen tuli selvästi esille noottikriisin aikana, jolloin Kennedy hallituksineen pidättäytyi kommentoimasta kysymystä 41: s 200).

Taloudellisella alalla NATO-maiden ja Ruotsin oli edelleen otettava huomioon kauppasaartopolitiikan määräykset, jotka tosin olivat lievenemässä. Niiden rikkominen olisi aiheuttanut vastatoimenpiteitä. USA:n valtio ei itse suoranaisesti tukenut Suomea lainoilla, mutta kylläkin edelleen välillisesti Maailmanpankin ja Export-Import Bankin kautta 99). Tässä voinee jälleen viitata Yhdysvaltojen varovaisuuteen Suomen aseman suhteen.

Sotilaallisissa kysymyksissä on otettava huomioon NATO:n johdon merkitys vaikutustekijänä. Se teki jäsenmaiden poliittiselle ja sotilaalliselle johdolle runsaasti esityksiä ja asetti tiettyjen NATO:n puolelta tulevien tukitoimenpiteiden ehdoksi joitakin suoritevaatimuksia.

3.4. Johtopäätöksiä

Suurvaltojen pyrkimykset olivat pysyneet Pohjois-Euroopan suhteen perusteiltaan defensiivisinä. Oman asemansa vahvistamisen lisäksi ne pyrkivät ilmeisesti vieläkin enemmän vastapuolen vaikutusvallan ja sotilaspoliittisen tilanteen heikentämiseen. Neuvostoliiton pyrkimystä ydinaseettomien vyöhykkeiden luomiseksi, voimakasta laivanrakennusohjelmaa ja Atlantille suuntautumista voidaan silti pitää paitsi rauhaa

edistävänä tonnenpiteenä myös pyrkimyksenä oman vaikutusvallan lisäämiseksi.

Sanktiot ovat voimakkuudeltaan korreloineet kylmän sodan vaiheisiin. Samoin kuin edellisessäkin vaiheessa voidaan todeta, että tilanne Pohjois-Euroopassa on ollut rauhallisempi ja samalla suurvaltojen intressit pienemmät kuin muualla maailmassa. Toisaalta Neuvostoliiton käyttämät sotilaalliset sanktiot ovat osoittaneet Pohjois-Euroopan merkityksen korostumista. U-2-episodissa osoitettu kova linja samoin kuin noottikriisi sisälsivät enemmän globaalisia kuin Pohjois-Eurooppaan liittyviä päämääriä. Kylmän sodan toinen vaihe ei tuonut muita oleellisia muutoksia Pohjois-Euroopan asetelmaan kuin Saksan liittotasavallan sotilaallisen ilmestymisen eteläiselle Itämerelle ja sen salmien alueelle. Itämeren salmien strateginen merkitys säilyi ja Jäämeren alueen vahvistui. Skandinavian NATO-maiden tukikohtapolitiikka täydentyi vastaavilla rajoituksilla ydinaseiden suhteen. Ruotsin vakauttava asema säilyi. Sen ulkopoliittinen liittoutumattomuuslinja sai lisää luotettavuutta. Suomen ulkopoliittinen linja vahvistui YYA-sopimuksen hengessä, ja sen tietystä määrin sidottuna pidetty puolueettomuuslinja sai tunnustusta myös lännessä. Neuvostoliitto osoitti Suomen ulko- ja kauppapolitiikalle rajat, joitten ylittäminen heikentäisi luottamusta ja hyviä suhteita maitten välillä.

Pohjois-Euroopan integraatiokehitys voimistui, mutta sitä olivat rajoittamassa sisäisten vaikeuksien lisäksi suurvaltojen pyrkimykset. Taloudellista yhteistyötä länsivaltojen kanssa pidettiin Pohjoismaille edullisena. Imeni kuitenkin, että kehitys jatkuessaan voisi aiheuttaa selkkauksia Neuvostoliiton ja Pohjoismaiden välille. Pohjoismaihin eivät vaikuttaneet kylmässä sodassa vain suoraan niihin kohdistetut sanktiot, vaan myös muualla, ennen kaikkea Euroopassa vallinneet jännitystilat. Niillä oli vaikutusta lähinnä yleiseen mielipiteeseen ja sitä kautta poliittisiin päätöksentekijöihin.

4. KUUBAN KRIISIN JÄLKEISEN DÉTENTEN VAIKUTUS POHJOIS-EUROOPPAAN

4.1. Détenten vaikutus supervaltojen pyrkimykseen Pohjois-Euroopassa

Pohjois-Euroopan turvallisuuspoliittisessa perusasetelmassa ei 1960-luvulla tapahtunut muutoksia. Uusia kehityslinjoja tuli näkyviin aivan vuosikymmenen lopulla (88: s 13, 92: 24). Suurvaltojen pohjoiskalottia kohtaan tuntema mielenkiinto on ollut riippuvainen osapuolten merivoimien toimintamahdollisuuksista pohjoisilla merialueilla. Jäämerellä Neuvostoliiton laivaston suuri voima on aiheuttanut tasapainottoman

tilanteen, joka liittyneenä laivaston kasvavaan toimintaa Atlantilla on aiheuttanut vakavaa huolestumista länsivalloissa. Atlantilla sen pinta-laivaston toiminnan mahdollisuuksia heikentää lentotukialusten puutteesta johtuva ilmatuen rajoittuneisuus. Lentotukialusten rakentaminen on käynnissä. Neuvostoliiton turvallisuudelle Itämeri on yhä tärkeä. Tälläkin alueella Varsovan liiton laivasto on ylivoimainen, mikä on aiheuttanut pohdintaa Neuvostoliiton päämääristä. NATO voi vahvistaa laivastovoimiaan sekä Jäämerellä että Itämerellä, mutta vaikutusta heikentävät aluskaluston vanhentuneisuus verrattuna Neuvostoliiton kalustoon sekä Itämeren olosuhteisiin sopivan aluskaluston vähäisyys. Itämeren suppeudesta johtuu myös, että Neuvostoliitto kykenee valvonnalla ja lentotoiminnalla mantereelta hallitsemaan lähes koko merialuetta. Vaikutusta lisäävät vielä rannikoille sijoitetut pintamaali-ohjukset, mm 4: s 250—255, 17: s 190, 26: s 68—174, 39: s 74—80, 71: 242—262 ja 73, 89: s 7—12)

Myös maa- ja ilmavoimien osalta Neuvostoliitolla on Pohjois-Euroopan ja Itämeren alueella ylivoima ^{ibid}). NATO:n joukkoja ei pysyvästi ole Pohjolassa, mutta infrastruktuuriohjelman avulla on luotu jo rauhan aikana järjestelmä, joka mahdollistaa joukkojen lähettämisen alueelle kriisitilanteessa. Pohjois-Euroopassa olevat sotilaalliset kohteet ovat molemmin puolin ilmavoimien ulottuvilla. Lentotukikohdat ja lännen lentotukialukset tekevät mahdolliseksi toiminnan suurehkoin voimin. Kumpikin blokki voi nopeasti vahventaa alueella olevia ilmavoimiaan. 8: s 18—19) Yleisimmin esitetyn suomalaisen näkökannan mukaan ydinasejärjestelmien kehittyminen ja käyttömahdollisuudet ovat vähentäneet Fennoskandian merkitystä. Sen pohjoisilla osilla on katsottu silti olevan merkitystä mm ydinsukellusveneidä käytön sekä tiedustelun ja valvonnan kannalta ^{ibid}, vrt s 20 kohta 4). Ruotsissa todetaan vakoilusatelliittien kehittymisen ja käytön sekä neuvostoliittolaisten ydinkäyttöisten sukellusveneidä lisääntymisen ja pienemmän riippuvuuden tukikohdista voivan vähentää tulevaisuudessa pohjoisen kalottialueen merkitystä 10: s 151). NATO-maissa on katsottu kalottialueen merkityksen kasvaneen Neuvostoliiton Jäämeren laivaston kasvun mukana. Strategisissa doktriineissa tapahtuneen tavanomaisen sodankäynnin korostamisen ja SALT-sopimuksen vaikutusten perusteella ei tätä näkemystä voi pitää vääränä 92: s 24). Joka tapauksessa voidaan yhtyä käsitykseen, että kehitys Pohjois-Euroopassa ja kalottialueella kytkeytyy suurvaltojen välisiin suhteisiin ja olosuhteisiin Keski-Euroopassa 10: s 147, 57: s 210—213, 88: s 13) samoin kuin siihen, että Pohjolan strateginen merkitys suurvalloille riippuu vallitsevasta tilanteesta 8: s 17, 10: s 150).

Asevoimien supistamiseen tähtäävien (MBFR) neuvottelujen ongelmien vaikeusasteen perusteella ei ole nähtävissä merkittäviin sopimuk-

siin pääsyä ilmeisesti vielä 1970-luvulla^{87: s 1, 89: s 11}), joten huomattavia muutoksia Pohjois-Euroopan sotilaspoliittiseen tilanteeseen ei ole nähtävissä.

4.1.1. Neuvostoliitto

Neuvostoliiton peruspyrkimykset Pohjois-Euroopassa ovat ilmeisesti säilyneet ennallaan. Sen ulkopoliittisena pyrkimyksenä voidaan perustellusti pitää turvallisuustarpeen ja merellisen toimintavapauden turvaamista Pohjolassa ja siten enemmän läntisen vaikutusvallan vähentämistä kuin oman vaikutusvallan lisäämistä^{8: s 20, 75: s 88, 76: s 15–16}). Erityisesti on pyritty ehkäisemään Saksan liittotasavallan vaikutusvallan kasvu Pohjolassa. Epäluulo tämän pyrkimyksiä kohtaan ilmeni selvästi mm Karlovy Varyn kokouksen julkilausumassa^{19: s 137–140, 75: 81}).

Neuvostoliitto haluaa turvata merivoimiensa, erityisesti sukellusveneiden kulkumahdollisuudet Kuolasta Atlantille kaikissa olosuhteissa. Itämerellä se pyrkinee suojaamaan Keski-Euroopan painopiste-suunnan sivustan. Itämeren salmilla ympäristöineen on Neuvostoliitolle lähinnä puolustuksellinen merkitys^{8: s 20}). On otettava huomioon, että näiden salmien kautta ei suinkaan pääse suoraan Atlantille, vaan edessä on vielä Pohjanmeri kapeikkoineen. Ylivoimaisella laivastollaan Neuvostoliitto varmentaa tilanteen Itämerellä, ja se voi myös siirtää keveitä aluksiaan Jäämerelle kriisiaikoina Itämeren—Vienanmeren kanavan kautta, mikäli jäät eivät ole esteenä. Pohjoisen jäämeren suurta laivastoa on tarkoitus käyttää ensisijaisesti globaalisia päämääriä varten eikä paikallista käyttöä varten^{10: s 148, 92: 24}). Neuvostoliiton Jäämeren laivaston työntymisen Atlantille ei tarvitse olla merkkinä aggressiivisista pyrkimyksistä. Neuvostoliitto pyrkinee tulemaan merivoimiltaan tasaveroiseksi Yhdysvaltojen kanssa ja tällä tavoin lisäämään vaikutusvaltaansa.

Neuvostoliitto on Euroopassa vaatinut status quon säilyttämistä ja rajojen loukkaamattomuutta, mikä on ymmärrettävää varsinkin Keski-Euroopan tilanteessa. Tätä taustaa vasten ei voi pitää realistisena norjalaisen Ørvikin 1963 esittämää ns nyppäysteoriaa, joka perustuu pohjoismaisen tasapainon järkkymiseen Neuvostoliiton eduksi. Teorian mukaan Neuvostoliitolla olisi väkivaltaa välttävien, vähittäin tapahtuvien »nyppäysten» avulla mahdollisuus saada vaikutusvaltaa Pohjois-Norjassa^{53: s 10, 28–29, vrt 64: s 5–6}). Sovellettuna käytäntöön tämä teoria kaataisi Neuvostoliitolle tärkeämmän rajojen loukkaamattomuusperiaatteen.

Neuvostoliiton intressi Pohjoismaihin on selvästi pieni. Kuitenkin se seuraa tarkasti, ettei alueen status quossa pääse tapahtumaan sille epäedullisia muutoksia. Neuvostoliitto on kiinnittänyt mm suurta

huomiota Pohjoismaiden NORDEK-hankkeeseen sekä EEC-kysymykseen. Se on pitänyt monin perustein EEC:tä Länsi-Euroopan unionin ja samalla NATOn kauppapolitiikkaa hoitavana järjestönä.

Neuvostoliiton Pohjolan politiikan lyhyen tähtäyksen tavoitteet ovat Törnuddin mukaan seuraavat:

- Pohjolan status quon muutosten ehkäiseminen,
- pyrkimys jonkinlaisen ydinaseettoman vyöhykkeen luomiseen,
- läntisen vaikutusvallan vähentäminen Itämeren alueella, »rauhan merellä»,

— Neuvostoliiton pyrkimys esiintyä hyväksyttävänä kalottivaltiona sekä

— ulkomaankaupan laajentaminen Pohjolassa. 75: s 89—84).

Tähän mielipiteeseen voitaneen yhtyä tapahtuneen kehityksen valossa, vaikka ensimmäinen ja kolmas kohta ovatkin jonkin verran ristikkäisiä.

4.1.2. Yhdysvallat ja muut länsivallat

Yhdysvaltojen Eurooppaan kohdistuvan kiinnostuksen heikkeneminen 8: s 15) heijastui myös Norjaan ja Tanskaan 1960-luvun alussa. NATOn pohjoisen sivustan merkitys lisääntyi kuitenkin Ranskan erottua liiton sotilaallisesta toiminnasta 1966 ja Neuvostoliiton Jäämeren laivaston huomattavan kasvun johdosta. Näitä alueita tarvittiin eurooppalaisten liittolaisten tukialueena ja meriyhteyksien suojana länteen. Meri- ja ilmavoimien avulla on haluttu säilyttää toimintavapaus Norjan alueelta Pohjoiselle jäämerelle sekä Tanskan ja Saksan liittotasavallan alueelta Itämerelle 10: s 147). Läntiset suurvallat pyrkivät kaikkiin keinoin pitämään Norjan ja Tanskan NATOn jäseninä. 8: s 18) Status quo -tilanne pyrittäneen säilyttämään. Vaikka Norjan ja Tanskan tukikohta- ja ydinasepolitiikka on hyväksytty NATOn poliittisissa elimissä, on ainakin sotilasjohdon taholla pyritty niiden politiikan muuttamiseen liittolaisten politiikan mukaisesti.

Länsivallat ovat pyrkineet vahventamaan puolustustaan Pohjois-Atlantilla vastapainoksi neuvostolaivaston ekspansiolle 73/1: s 124—135 ja 73/2: s 139—162). Omaa toimintavapautta rajoittavia sopimuksia kuten alueen julistamista ydinaseettomaksi vyöhykkeeksi tai kalottirauhaehdotusta ei ole hyväksytty. NATOn automaattinen sotilaallinen apu Norjalle ja Tanskalle on pyritty tekemään mahdollisimman uskottavaksi. Tämän tarkoituksena on sekä korostaa NATOn merkitystä että ehkäistä ennalta mahdolliset hyökkäykset. Länsivalttojen perusedut eivät muuttune Pohjois-Euroopassa, vaikka NATOn rakenne muuttuisikin. NATO tarvitsee Norjan ja Tanskan mukanaoloa, ja nämä uskovat tarvitsevan sen ja erikoisesti Yhdysvaltojen suojaa mm 92: s 24). Painopisteen

osittainen siirtyminen pohjoiseen on korostanut USA:n merkitystä puolustusjärjestelyissä Pohjolassa. Tämä taas on ilmennyt turvallisuuspoliittisena yhteistyönä Norjan kanssa mm 17: s 153—154, 26: s 72—73, 55: s 172, 58: s 73—76). Toisaalta NATO:n eurooppalainen ryhmä on halunnut saada nämä maat mukaan Pohjanmeren puolustusjärjestelyihin. Pohjanmeren öljylöydöillä on tähän huomattava vaikutus.

Yhdysvaltojen ja muitten länsivaltojen intressi Ruotsin ja Suomen suhteen on ilmeisesti näiden maiden aseman säilyminen entisellään. Suomen puolueettomuuspolitiikalle on epäsuorasti annettu tunnustusta Helsingin hyväksymisellä idän ja lännen väliseksi neuvottelupaikaksi. Finlandisointikäsitteen käyttöönotolla ei todennäköisesti pyritty vaikuttamaan Suomen politiikkaan, vaan käyttämään sitä NATO:n piirissä keinona puolustusvalmistelujen tehostamiseen ja disintegraatiopyrkimysten vastustamiseen 11: s 277—281, 79).

4.2. Pohjoismaitten pyrkimykset

Maailman poliittisessa järjestelmässä 1960-luvun alkupuolella tapahtuneet muutokset ja détente-vaiheen syntyminen loivat Pohjois-Euroopan pienille valtioille uusia mahdollisuuksia esiintyä aktiivisesti maailman politiikassa jännityksen jatkuvan lievenemisen ja rauhan turvaamisen hyväksi. Tämä toiminta on ilmennyt erityisesti YK:n piirissä ja suhtautumisessa kehitysmaihin. Pohjoismaat ovat periaatteessa tukenet aseidenriisuntaan tähtääviä neuvotteluja ja Euroopan turvallisuuskonferenssin järjestämistä, Norja ja Tanska kuitenkin NATO:n jäseninä toimien 76: s 27—30). Pohjoismaat pyrkivät tehostamaan keskinäistä yhteistoimintaansa sotilaspolitiikkaa lukuunottamatta kaikilla aloilla sekä turvaamaan etunsa taloudellisesti Euroopan integroituvan kaupan piirissä. Eurooppa-ideologian tulo Pohjois-Eurooppaan on vaikuttanut näiden maiden tavoitteisiin. Ideologisesti vaikutus on ollut ainakin yhtä voimakas kuin NATO- tai puolueettomuusideologia⁹⁸).

Norjassa ja Tanskassa NATO-ideologia voimistui 1960-luvun lopulta lähtien. Tähän oli vaikuttamassa mm Tšekkoslovakian miehitys 76: s 19, 92: s 24). Vuonna 1969 nämä maat päättivät pysyä NATO:n jäseninä, ja vaikka liittosopimus on ollut tämän jälkeen voimassa vain vuoden irtisanomisajalla, ei ole todennäköistä, että ne eroaisivat Atlantin liitosta 8: s 18, 76: s 17). Norjan ja Tanskan NATO-jäsenyyden merkitystä on varsinkin Norjassa korostettu opilla Pohjolan tasapainosta. Sen mukaan kaikkinaiset muutokset Pohjolan turvallisuuspoliittisessa kentässä vaikuttaisivat oleellisesti kaikkien maitten asemaan ja politiikkaan ks 26: s 129—140, 76: s 8—11). Tasapainoteoria ja sen uskottavuus on aiheuttanut kritisointia ja epäilyjä Suomessa ja varsinkin Neuvostoliitossa, mutta jonkin verran myös läntisissä suurvalloissa 78: s 178).

Norjassa ja Tanskassa on hyväksytty ns Davignonin raportin suositukset EEC:n poliittisesta ja taloudellisesta yhdentymiskehityksestä, koska on katsottu sen voivan lujittaa Länsi-Euroopan poliittista stabiili- teettä ja johtaa idän ja lännen välisen jännityksen lieventymiseen 76: s 22—23). Tämän vuoksi ne Englannin mukana pyrkivät EEC:n jäseniksi. 1970-luvun alku jakoi ne eri teille Norjan kieltäytyttyä täys- jäsenyydestä.

Norjan turvallisuuspolitiikan kolmoisongelmassa, suhteissa Yhdys- valtoihin, NATO:n Euroopan ryhmään ja EEC:hen on korostettu Yhdys- valtojen keskeistä merkitystä. On katsottu, että vain tämä pystyy tur- vaamaan Norjan Atlantin yhteydet neuvostolaivaston ekspansion ai- heuttamilta mahdollisilta vaaroilta. Euroopan liittolaisista Englannilla ja Tanskalla katsotaan olevan suurin merkitys Norjan turvallisuudelle Etelä-Norjan puolustuksen vuoksi. Pohjolan NATO-maista varsinkin Norjassa on pyritty välttämään lähes kaikkea, mikä voisi vaikuttaa provosoivasti Neuvostoliittoon 10: s 148, 17: s 153—154).

Norjan merialueella 1960-luvun lopulta lähtien tehtyjen öljylöytö- jen strategisesta merkityksestä on esiintynyt erimielisyyttä. Pohjan- meren öljyesiintymien runsauden mukaan niillä voidaan kuitenkin vähentää Euroopan riippuvuutta muista öljyntuottajista. Pohjois-Norjan alueelta mahdollisesti tehtävät suuret öljylöydöt ovat strategisesti tärkeitä. Välttääkseen mahdollisia ristiriitoja Norja pitää tiukasti kiinni yksinoikeudestaan öljyyn tällä alueella 10: s 148, 71: s 3—4 ja 21—28, 76: s 21).

Ruotsi pitää tärkeänä läheistä kosketusta muihin Pohjoismaihin sekä yleensä Eurooppaan ja korostaa kansainvälisen yhteistyön merkitystä kansalliselle edulle ja samalla rauhan säilymiselle. Aktiivisesta toimin- nasta YK:n päämäärien hyväksi on tullut eräs maan ulkopoliittikan pääelementeistä. Humaanissa ja maailmanrauhaa turvaavassa tarkoi- tuksessa se on halunnut avustaa kehitysmaita. Ruotsi pyrkii sanoin ja teoin saavuttamaan ja säilyttämään suurvaltojen luottamuksen ja ha- luaa osoittaa aiheettomiksi epäilyt, että joku toinen valtio saattaisi käyttää sitä tukialueena hyökkäykselle 15: s 145—160). Suurvallat otta- nevat kuitenkin Ruotsin laskelmissaan huomioon. Maan puolustuspoli- tiikka perustuu siihen, että mahdollisessa kriisitilanteessa vahvaan puolustukseen nojaten edistetään neuvotteluratkaisua 8: s 18). Ruotsin osittainen ideologinen irtautuminen lännestä ja määrätietoinen pyrki- mys tasapuoliseen asenteseen idän ja lännen välillä on tullut selvästi esille sen Vietnamin politiikassa ja EEC-neuvottelujen yhteydessä.

Suomi jatkoi 1960-luvun puoleenväliin asti puolueettomuuspolitiik- kansa perustan rakentamista. Kun tämä YYA-sopimukseen ja pohjois- maisiin suhteisiin nojautuva poliittinen linja oli saanut osakseen riittä- västi ymmärtämystä ja tunnustusta, alkoi Suomen aktiivisen puolueet- tomuuspolitiikan kausi. Päämääränä on ollut rauhan ja turvallisuuden

edistäminen kansainvälisessä elämässä. Suurvallat saattoivat käyttää Suomea erilaisiin välitystehtäviin. Osoituksina Suomen aseman vakiintumisesta ovat mm osallistuminen YK:n rauhanturvatoimintaan, jäsenyys YK:n turvallisuusneuvostossa 1969—70, liittyminen OECD:hen, toiminta Euroopan turvallisuutta ja yhteistyötä käsittelevän konferenssin hyväksi sekä SALT-neuvottelujen isännöisyys. Suomen ulkopoliittisen linjan osakseen saama kansainvälinen luottamus on lujittanut maan turvallisuuspoliittista asemaa (8: s 7—8, 28: s 59—59, 38: s 15—19).

Suomi on pyrkinyt edistämään rauhan edellytyksiä, ennen kaikkea lähialueillaan. Suomen puolelta on tehty eräitä tähän tähtäviä ehdotuksia. Näitä ovat olleet presidentti Kekkonen 1963 tekemä ehdotus Pohjolan ydinaseettoman vyöhykkeen luomiseksi ja 1965 ehdotus rajarauhan turvaamiseksi Suomen ja Norjan välisellä rajalla. Näitä ei hyväksytty NATOssa, Norjassa eikä Tanskassa. Sen sijaan Suomen tarjous toimia Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökonferenssin isäntänä johti tulokseen. Tämä oli huomattava tunnustus Suomen puolueettomuuspolitiikalle.

Suomen turvallisuuspolitiikan tavoitteena on saada aikaan joka-hetkiselällä politiikallaan riittävä luottamus Suomen puolueettomuuteen, siten että muut valtiot ottaisivat sen huomioon päätöksenteossaan. Tämä päämäärä on tärkeä sekä idän että lännen suhteiden kannalta. Poliitiikan onnistumisen on katsottu edellyttävän johdonmukaisuutta ja kokonaisuvaltaisuutta turvallisuuspolitiikassa. Ulkopoliitiikalla on ensisijainen merkitys, mutta maanpuolustuksella on ratkaiseva merkitys sen uskottavuudelle. (8: s 8, 33: s 146) Kauppapolitiikka liittyy muuhun politiikkaan (38: s 19).

Vuonna 1970 Suomen ulkopoliittisen linjan pysyvyys vahvistettiin jatkamalla YYA-sopimusta 20 vuodella, ja samalla vedettiin pohja pois spekulatioilta. Suomen rauhantahtoisen puolueettomuuspolitiikan ja hyvien Neuvostoliiton suhteiden osoitettiin olevan pysyviä eikä ajallisista konjunktoureista riippuvia. Presidentti Kekkonen on lausunut: »Puolueettomuus ei ole itseisarvo, vaan se on Suomen politiikan keino maan itsenäisyyden, rauhan, kansallisten elinetojen ja kansainvälisten hyvien suhteiden säilyttämiseksi.» (33: s 140—143)

4.3. Piirteitä supervaltojen pyrkimystensä toteuttamiseksi käyttämistä keinoista

Détenten ilmapiiri ja suurvaltojen rajoitetut, status quon ylläpitämiseen tähtäävät tavoitteet Pohjois-Euroopassa ovat vaikuttaneet käytettyjen sanktioiden lievenemiseen. Sanktioissa ilmeni tietynlaista voimistumista vain Tšekkoslovakian kriisin aikana sekä Norjan ja

Tanskan NATO-jäsenyyden tullessa ajankohtaiseksi 1960-luvun lopulla. Käytettyjen sanktioiden luonteeseen on tullut uusi, Ruotsia koskeva piirre. Yhdysvallat on kohdistanut siihen enenevässä määrin negatiivisia sanktioita, kun taas Neuvostoliitto on suhtautunut siihen entistä positiivisemmin. Tämä johtunee Ruotsin ideologisen asenteen irtautumisesta Yhdysvalloista ja NATOsta.

4.3.1. Neuvostoliitto

Neuvostoliiton Pohjoismaihin kohdistamat sanktiot ovat tulleet positiivisemmiksi. Erityisesti Suomen politiikka on saanut tunnustusta osakseen, ja sitä on pidetty hyvänä rauhan takeena Pohjois-Euroopassa. Myös Ruotsin politiikkaa on kiiteltu, varsinkin sen suhtautumista ydinasekysymykseen sekä Vietnamin politiikkaa. Myös Norjan ja Tanskan politiikalle on osoitettu tiettyä ymmärtämystä. Huomattakoon, että *Geschichte der sowjetischen Aussenpolitik*in nykyhetkeä käsittelevässä osassa kirjoitetaan myönteisesti Ruotsista ja varsinkin Suomesta, muttei erikseen eikä NATO-maiden yhteydessä mitään Norjasta tai Tanskasta. 3: s 560—597, 57: s 195—210, 66: s 68). Tämä ei tue Skandinaaviassa usein esitettyä käsitystä, että Pohjolaa käsiteltäisiin kokonaisuutena vrt 17: s 84). Yksilöllisten negatiivisten sanktioiden käyttö on viime aikoina hieman vähentynyt vrt siltä esim 57: 205—212, 65: 217).

NATOn Norjassa pitämiä harjoituksia on kritisoitu voimakkaasti, kun sen sijaan norjalaisten huomattavasti lähempänä Neuvostoliittoa pitämiin harjoituksiin ei ole reagoitu 95: s 108—111). Neuvostoliitto on muutenkin osoittanut herkällä reagoinnillaan vastustavansa vähäistäkin NATOn ja varsinkin Saksan liittotasavallan sotilaallisen voiman kasvua Pohjolassa vrt 67: s 26, 60: s 225—228.). Se, että Neuvostoliitto on jatkuvasti vuoden 1949 jälkeen osoittanut suurempaa huomiota Norjan kuin Tanskan NATO-jäsenyyteen ja tukikohtapolitiikan soveltamiseen 9: s 78), osoittanee, että kalottialueella on Neuvostoliitolle Itämeren salmia suurempi merkitys. Norjan ja Tanskan Atlantin liiton jäsenyyden ollessa harkinnan alaisena Neuvostoliitto suositteli eroamista, vaikka tähän mahdollisuuteen ei ilmeisesti uskottu 57: s 203, 65: s 217, 75: s 83, 95: s 106—107).

Taloudellisella alalla Neuvostoliitto ilmeisesti sai vastustuksellaan aikaan NORDEK:n kaatumisen. EEC:tä vastustavalla poliittikallaan se vaikutti Suomen, Ruotsin sekä ilmeisesti jossain määrin Norjan, jopa Tanskankin asennoitumiseen.

Sotilaallisia sanktioita voidaan pitää vähäisinä. Neuvostoliiton laivaston erällä harjoituksilla Norjan rannikon läheisyydessä on saatettu pyrkiä osoittamaan Norjalle NATOn heikko kyky tukea pohjoista liittolaistaan kalottialueella.

4.3.2. Yhdysvallat ja muut länsivallat

Yhdysvaltojen ja muiden länsivaltojen sanktiot kytkeytyvät Pohjois-Euroopassa ensisijassa Norjan ja Tanskan pitämiseen Atlantin liiton jäsenenä, Länsi-Euroopan talouden integraatiokysymykseen ja Ruotsin politiikan arvosteluun. Ns »harmaa vyöhyke» -käsitteen julkistamisella vrt esim 57: s 197) saatettiin koetella myös Suomen aseman stabiliteettia. On kuitenkin ilmeistä, että Yhdysvallat on kiinnittänyt hyvin vähän sotilaspoliittista huomiota puolueettomiin Pohjoismaihin 70: s 32-33). Pohjolan NATO-maitten jäsenkysymyksessä käytettiin varsinkin erityyppisiä poliittisia sanktioita ja psykologisia keinoja. Sotilaallisella puolella korostettiin Norjalle ja Tanskalle koituvia suuria vaaratekijöitä ja turvatonta asemaa, mikäli ne eroaisivat NATOsta. EEC-neuvotteluissa Pohjoismaiden on ollut pakko ottaa huomioon erilaisten taloudellisten sanktioiden uhka. Yhdysvaltojen kauppasaartopolitiikka sosialistisiin maihin nähden on tosiasiaa menettänyt Skandinavian maiden kauppaa rajoittavan merkityksensä 12: s 32). COCOM ja sanktioiden uhka on silti olemassa. Esim Norjan on silti otettava mm öljylupapolitiikassaan huomioon, että sen suuri kauppalaivasto on riippuvainen länsimaisista kuljetussopimuksista⁶³). Ruotsin Vietnamin politiikkaan vaikuttamiseksi on käytetty huomattavan voimakkaita keinoja. Yhdysvallat kutsui diplomaattisena sanktiona suurlähettiläänsä pois Ruotsista 1968 ja järjesti sille kauppavaikeuksia.

Suomen aktiivista politiikkaa on arvosteltu ja esitetty epäilyjä sen puolueettomuudesta. Suomen asemaa on erällä tahoilla pidetty länsimaille vaarallisena esimerkkinä siitä, millainen kohtalo odottaa niitä Neuvostoliiton läheisyydessä olevia maita, jotka eroavat länsiblokista pyrkien puolueettomuuteen, finlandisointi. Tämä kaikki on toisaalta osoitusta luottamuksesta Suomen aseman vakavuuteen, koska ei katsota tämäntapaisen puuttumisen sen asioihin enää vaarantavan maan asemaa. Maailmanpankin toistuvasti Suomelle myöntämät lainat⁹⁷) antavat viitteitä siitä, että maan asemaa on jatkuvasti pyritty tukemaan. Vastaavia lainoja ei näet ole myönnetty enää muille saman kehitystason maille. Silmiinpistävää on myös Suomen viime aikoina saamat monet lainat setelipankeista, mm Saksan liittotasavallasta 21: s 72, 69: s 10, 77: s 10-15).

4.4. Johtopäätöksiä

Pohjois-Euroopan turvallisuuspoliittinen asetelma on détente-vaiheen aikana pysynyt vakaana. Strateginen painopiste on siirtynyt yhä enemmän Pohjoisen jäämeren alueelle.

Suurvaltojen ulkopoliittiset pyrkimykset Pohjois-Euroopassa ovat

säilyneet entisellään. Neuvostoliitto pyrkinee turvallisuutensa ja erityisesti merellisen toimintavapautensa varmistamiseen sekä läntisen vaikutusvallan vähentämiseen. Se on tuntenut erityistä epäluuloa Saksan liittotasavallan pyrkimyksiä kohtaan. Tämä asenne heijastuu jatkuvasti Neuvostoliiton Pohjolan politiikassa. Neuvostoliiton ja Saksan liittotasavallan suhteiden lämpiämisellä on tilannetta rauhoittava ja vakauttava vaikutus Pohjois-Euroopassa.

Yhdysvallat ja NATO ovat pyrkineet turvaamaan asemansa Pohjois-Euroopassa myötävaikuttamalla kaikin keinoin Norjan ja Tanskan NATO:n jäseninä pysymiseen. Omaa toimintavapautta rajoittavia sopimuksia ei ole hyväksytty. Atlantin liiton puolustusta on pyritty tehostamaan pohjoisella sivustalla ja tekemään sotilaallinen apu Norjalle ja Tanskalle mahdollisimman uskottavaksi.

Pohjoismaiden turvallisuuspoliittiset pyrkimykset ovat säilyneet perusteiltaan samoina. Maailman poliittisen järjestelmän muuttuminen on tehnyt niille mahdolliseksi itsenäisemmän ja aktiivisemmän politiikan rauhan ja samalla oman turvallisuutensa edistämiseksi. Pohjoismaiden pyrkimyksen keskinäisen yhdentymisen kehittämiseksi ovat suurvallat rajoittaneet tai jopa pysäyttäneet (vt 20: s 221—226). Integraatio turvallisuuspolitiikan alalla on torjuttu. Taloudelliset ja poliittiset edut ovat tehneet mahdottomaksi kaupallisen yhdentymisen ja tuoneet samalla ongelmia Pohjoismaiden turvallisuuspolitiikalle. Suurvallat ovat suhtautuneet suopeasti Pohjolan maiden keskinäisten kulttuuri-suhteiden kehittämiseen ja yhteiseen toimintaan YK:ssa humanitäärisellä alalla.

Suurvaltojen pyrkimystensä toteuttamiseksi käyttämät keinot ovat lieventyneet détente-vaiheen aikana. Voimakkaimmin on reagoitu silloin, kun on näkynyt merkkejä Pohjolan status quon mahdollisesta muuttumisesta. Huomattavin kylmään sotaan liittyvä osatekijä Tšekkoslovakian miehitys oli vaikuttamassa suurvaltojen politiikan ohella Norjan ja Tanskan asenteeseen NATO:n jäsenyyksymyksessä. Norjan ja Tanskan ratkaisua ei kuitenkaan voi pitää ainoastaan ulkoisista tekijöistä johtavana.

TIIVISTELMÄ

Pohjois-Eurooppa on strategisesti jakautunut eri osiin, joiden merkitys suurvalloille poikkeaa toisistaan. Meristrategiset tekijät ovat olleet etualalla, tärkeimpinä alueina tässä suhteessa Itämeren salmet sekä Pohjois-Atlantin ja Pohjoisen jäämeren alue. Arktisen merialueen merkitys on noussut teknisen kehityksen ja Neuvostoliiton Jäämeren laivaston voimakkaan kasvun vuoksi. Sotilaspoliittiseen tilanteeseen vaikuttaa huomattavasti se, että Varsovan liitolla ja NATOlla on yhteis-

nen maaraja pohjoiskalotissa ja Itämeren etelärannikolla, samoin kuin se, että alueella sijaitsee erilaisten yhteiskunta- ja talousjärjestelmien välinen raja. Pohjois-Euroopan turvallisuuspoliittiseen perusasetelmaan on lisäksi kuulunut vuodesta 1949 lähtien Norjan, Tanskan ja Islannin jäsenyys NATOssa, Ruotsin aseelliseen liittoutumattomuuteen ja Suomen YYA-sopimukseen tukeutuva puolueettomuusasema sekä Neuvostoliiton läheisyys. Pohjolassa on sotilaspoliittisesti vallinnut tietynlainen epätasapaino Neuvostoliiton eduksi. Viime vuosina etumatka on kasvanut pohjoisella arktisella merialueella. Tämän ei silti tarvitse merkitä uhkatilannetta alueen rauhalliselle kehitykselle, vaan se on ensi sijassa osoitus Neuvostoliiton pyrkimyksestä saavuttaa pariteetti Yhdysvaltojen kanssa valtamerillä. Kiinan ja Neuvostoliiton välinen konflikti on osaltaan vaikuttanut suhteiden paranemiseen Yhdysvaltoihin ja pakottanee Neuvostoliiton kiinnittämään kasvavaa huomiota idän suuntaan. Tämä ei voi olla vaikuttamatta myös sen Euroopassa olevien joukkojen määrään. Huolimatta MBFR- ja Euroopan turvallisuusneuvotteluista ei Pohjois-Euroopan sotilaspoliittisessa tilanteessa ole odotettavissa huomattavia muutoksia. Ne voivat kuitenkin lisätä Pohjoismaiden turvallisuutta vähentämällä jännitystä. Merkittävä myönteinen tekijä Pohjolan turvallisuudelle on Neuvostoliiton ja Saksan liittotasavallan suhteiden normalisoituminen.

Idän ja lännen johtavien suurvaltojen ja sotilasliittoutumien pyrkimykset Pohjois-Euroopassa ovat pysyneet teknisen kehityksen aiheuttamia lisätekiäjiä lukuunottamatta melkein muuttumattomina. Pyrkimykset ovat vastakkaisuudestaan huolimatta olleet ainakin pääosiltaan defensiivisiä. Molemmat blokit ovat pyrkineet estämään toistensa vaikutusvallan kasvua ja heikentämään sitä. Päämääränä on täten ollut taata oma toimintavapaus ja turvallisuus kaikissa olosuhteissa.

Blokkiutumisen alkaessa Euroopassa Neuvostoliitto pyrki ehkäisemään Skandinavian maiden luisumisen liittoon läntisten suurvaltojen kanssa ja turvaamaan etunsa Suomen suunnalla. Norjan ja Tanskan liittyttyä NATOn jäseniksi Neuvostoliitto on pyrkinyt rajoittamaan lännen vaikutusvallan minimiin lopullisena tavoitteena näiden maiden NATOsta eroaminen. 1950-luvulta alkaen se on pyrkinyt torjumaan länsivaltojen, erityisesti Saksan liittotasavallan vaikutusvallan kasvun Pohjois-Euroopassa.

Yhdysvaltojen ja Englannin onnistuttua saamaan Norjan ja Tanskan NATOn piiriin ne ovat pyrkineet vahventamaan näiden niille tärkeiden alueiden puolustusta ja NATOn kanssa pitämään ne kaikin tavoin sotilasliiton jäseninä. Länsivallat eivät ole halunneet hyväksyä tällä alueella mitään uusia järjestelyjä, joilla saattaisi olla niiden toimintavapautta rajoittava vaikutus. Niiden perusedut alueella pysyvät samoina, vaikka sotilasliiton luonne muuttuisikin.

Suurvaltojen pyrkimystensä toteuttamiseksi käyttämät keinot ovat vaihdelleet joustavasti sanktioiden eri muotoja käyttäen. Nämä ovat olleet voimakkaimpia silloin, kun Pohjolan perusasetelmaan, tasapainoon, on uhanuttu syntyä muutoksia. Keinojen käyttö ja voimakkuus on silti liittynyt laajempiin kokonaisuuksiin, eikä Pohjola muodosta mitään erillistä aluetta. Varsinkin Euroopan tilanteen kehityksellä on ollut huomattava vaikutus jännitykseen ja sanktioiden käyttöön Pohjois-Euroopassa. Sanktioiden voimakkuus on korreloinut kylmän sodan yleiskulkuun. Pohjoismaihin kohdistetusta huomiosta ja sanktioiden voimakkuudesta muuhun maailmaan verrattuna voidaan todeta, että suurvaltojen intressit tällä alueella ovat olleet verrattain pienet. Neuvostoliitto on toiminut täällä voimakkaammin kuin Yhdysvallat, mikä on ymmärrettävää maantieteellisten tekijöiden vuoksi. Kylmän sodan vaikutukset heijastuivat Pohjolaan, mutta sotilaspoliittisen perusasetelman syntymisen jälkeen alue on jäänyt kylmän sodan sivusta-alueeksi.

Pohjoismaissa vallitsi toisen maailmansodan päätyttyä pyrkimys pysyttäytyä suurvaltojen välisten ristiriitaisuuksien ulkopuolella. Suomen osalta tähän liittyi hallitsevana piirteenä halu järjestää suhteet Neuvostoliittoon pysyvälle, luottamukselliselle kannalle. Kylmän sodan alkaminen vaikutti merkittävästi Pohjolan turvallisuuspoliittiseen perusasetelmaan. Pohjoismaat eivät kuitenkaan olleet tahdottomia. Ei voi sanoa, että Suomi pakotettiin solmimaan YYA-sopimus Neuvostoliiton kanssa tai että Norja ja Tanska vastaavasti sanktioiden vaikutuksesta katsoivat velvollisuudekseen liittyä NATO:n jäseniksi. Suvereenina valtioina ne saattoivat itse tehdä valintansa, mutta laskelmoinnissaan niiden oli otettava huomioon historialliset kokemukset, maantieteellinen asema, kaupan suuntautuminen ja sotilaspoliittinen asema. Mikään suvereeni valtio ei voi olla välittämättä ympäristötekijöistään. Pohjoismaiden poliittisen johdon toimintaa voi pitää maltillisena myös jännityksen huippukausina. Ei kuitenkaan saata olla huomaamatta, että Norjassa ulkoista uhkaa pidettiin suurempana kuin muissa maissa. Pohjoismaihin kohdistetut sanktiot aiheuttivat niissä disintegraatiota, jonka määrä korreloi kylmän sodan vaiheiden kanssa. Yhteiskuntajärjestelmät ovat osoittautuneet Pohjolassa kestäviksi ja sisäpolitiikka verrattain stabiiliksi sodanjälkeisen tilanteen 1950-luvulla tapahtuneen vakiintumisen jälkeen. Sisäpolitiikka on ollut vakainta Ruotsissa. Häiriötekijöitä on ilmennyt eniten Suomessa. Pohjoismaat ovat erilaisista turvallisuuspoliittisista ratkaisuistaan huolimatta kaikki sekä erikseen että yhdessä pyrkineet toimimaan jännityksen lieventämiseksi ja samalla edistämään turvallisuuttaan. Huolimatta Norjan ja Tanskan rajoitetusta NATO:n jäsenyydestä kaikille Pohjoismaille on ollut ominaista ainakin taustalla olevana tietynlainen puolueettomuutta korosta-

va perusasenne. Détente-vaihe on antanut Pohjoismaille mahdollisuuden entistä aktiivisempaan rauhanpolitiikkaan. Varsinkin Suomi on ollut aktiivinen ja tehnyt ehdotuksia ja tarjonnut palveluksiaan neuvottelupaikan järjestämiseksi. Pohjoismaiden pyrkimykset keskinäiseen yhdentymiseen on rajoitettu ja jopa pysäytetty.

Pohjois-Euroopan turvallisuuspoliittinen perusasetelma on pysynyt vakaana 1950-luvulta alkaen, eikä siinä ole lyhyellä tähtäyksellä näkyvissä muutoksia. Norjan ja Tanskan pysymistä NATOssa vahvistaa Länsi-Euroopan taloudellinen yhentyminen ja se, että sotilasliitosta eroamista pidetään ideologisesti lännen etujen pettämisenä. Toisaalta Skandinavian maissa pidetään nykyistä Pohjolan tasapainoa hyvänä ja turvallisuuden takaavana tilanteena eikä katsota olevan mitään syytä sen muuttamiseen. Suomen YYA-sopimukseen pohjautuvat suhteet eivät perustu tilanteen vaihteluihin vaan maantieteelliseen asemaan ja sen ja Neuvostoliiton yhteisiin etuihin. Pohjois-Euroopan tasapainotilaan ovat kylmän sodan olosuhteissa olleet tyytyväisiä sekä Pohjoismaat että suurvallat. Pohjolaa on voitu pitää rauhallisena ja suurvaltojen välisiä ristiriitoja sekä kylmän sodan vaikutuksia lieventäneenä alueena.

Varsinaiset lähteet

Asiakirjat ja muut viralliset lähteet

- 1) Dansk sikkerhedspolitik 1948—1966 I ja II, København, Udenrigsministeriet, 1968
- 2) Dokumente zur Aussenpolitik I, Die sowjetischen Protokolle von den Kriegskonferenzen der »Grossen Drei«, Red. Fischer, A, Köln, Verlag Wissenschaft und Politik, 1968
- 3) Geschichte der sowjetischen Aussenpolitik, 2. Teil, 1945 bis 1970 Red. Ponomarev, B, Gromyko, A, Chvostov, V, Berlin, Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik, 1971
- 4) Holst, J, Norsk sikkerhetspolitikk i strategisk perspektiv Bd. II Dokumentasjon, Oslo, Norsk Utenrikspolitisk Institutt, 1967
- 5) Hruštšev, N, Neuvostoliitto ja Pohjola, puheita ja lausuntoja vuosilta 1956—63, Helsinki, Weilin & Göös, 1964
- 6) Hruštšev, N, Soan ehkäiseminen on ensisijainen tehtävä, Katkelmia vuosina 1956—63 pidetyistä puheista, Helsinki, Kustannusosakeyhtiö Yhteistyö, 1964
- 7) Nixonin selonteko kongressille 18. 2. 1970, Yhdysvaltain ulkopoliitikka 1970-luvulla, Helsinki, Yhdysvaltain tiedotustoimisto, ilman painovuotta
- 8) Parlamentaarisen puolustuskomitean mietintö, komiteanmietintö 1971: A 18
- 9) Problemer omkring dansk sikkerhedspolitik, København, Regeringsudvalget, 1970
- 10) Statens offentliga utredningar (SOU) 1972: 4, Säkerhets- och försvarspolitik, Stockholm, Försvarsdepartementet, 1972
- 11) United States Relations with Europe in the Decade of the 1970's: Hearings Before the Subcommittee on Europe of the Committee on Foreign Affairs House of Representatives, Washington, U.S. Government Printing Office, 1970

Kirjallisuus

- 12) Adler-Karlsson, G, Idän ja lännen kauppasuhteet, Porvoo, WSOY, 1972
- 13) Adler-Karlsson, G, Western Economic Warfare 1947—67, A Case Study in Foreign Economic Policy, Uppsala, Almqvist—Wiksell/Stockholm, 1968
- 14) Allard, S, Stalin ja Hitler, Porvoo, WSOY, 1972
- 15) Andrén, N och Landqvist, A, Ruotsin ulkopoliitikka, Helsinki, Otava, 1969
- 16) Besson, W, Maailmanhistorian kehitys toisen maailmansodan jäl-

- keen, *Suuri maailmanhistoria 4*, toim Michaelis, H, Helsinki, Kirjayhtymä, 1970
- 17) Bjøl, E osv., *Danmark og NATO*, Copenhagen, Nordisk Forlag A/S, 1968
 - 18) Dau, M, *Danmark og Sovjetunionen 1944—49*, Munksgaard, *Dansk udenrigspolitisk instituts skrifter 2/1969*
 - 19) *Détente Diplomacy: United States and European Security in the 1970's*, Published for the Atlantic Council of the United States by Stanley, T and Whitt, D, New York, the Dunellen Publishing Company, Inc., 1970
 - 20) Etzioni, A, *Political Unification*, New York, Holt, Rinehart and Winston, Inc., 1965
 - 21) Evers, W, *Finnland im Spannungsfeld zwischen Ost und West*, Hannover, Niedersächsische Landeszentrale für Politische Bildung, 1969
 - 22) Fairhall, D, *Russia Looks to the Sea*, Worcester and London, The Trinity Press, 1971
 - 23) Frydenlund, K, *Norsk utenrikspolitikk i etterkrigstidens internasjonale samarbeid*, Flekkefjord, Norsk Utenrikspolitisk Institutt, 1966
 - 24) Greve, T, *Norway and NATO*, Oslo, Royal Ministry of Foreign Affairs, 1968
 - 25) Harpe, W von, *Die Sowjetunion, Finnland und Skandinavien 1945—1955*, Tübingen, Böhlau-Verlag, 1956
 - 26) Holst, J, *Norsk sikkerhetspolitikk i strategisk perspektiv Bd. I Analyse*, Oslo, Norsk Utenrikspolitisk Institutt, 1967
 - 27) Hyvämäki, L, *Vaaran vuodet 1945—48*, Helsinki, Otava, 1957
 - 28) Hyvärinen, R, *Suomen puolueettomuuspolitiikka, Suomi kansainvälisen jännityksen maailmassa*, toim Hakalehto, Porvoo, WSOY, 1969
 - 29) Ilvessalo, J, *Poliittinen YK*, Helsinki, Ulkopoliitiikan tutkimuksen säätiö, 1971
 - 30) Jakobson, M, *Kuumalla linjalla, Suomen ulkopoliitiikan ydinkysymyksiä 1944—68*, Porvoo, WSOY, 1968
 - 31) Jansson, J-M, *Paasikiven linja, Suomen ulkopoliitiikan kehityslinjat 1809—1966*, toim Hakalehto, I, Porvoo, WSOY, 1968
 - 32) Johnson, L, *Amerika och framtiden*, Stockholm, Aldus/Bonniers, 1964
 - 33) Kekkonen, U, *Suomen turvallisuuspolitiikkaan liittyviä näkökohtia, Suomen ulkopoliitiikan kehityslinjat 1809—1966*, toim Hakalehto, I, Porvoo, WSOY, 1968
 - 34) Killinen, K, *Kansainvälinen politiikka I*, Porvoo, WSOY, 1958
 - 35) Killinen, K, *Pienten valtioiden asema Euroopassa*, Suomi kansain-

- välisen jännityksen maailmassa, toim Hakalehto, I, Porvoo, WSOY 1969
- 36) Killinen, K, Pohjola Euroopan turvallisuuspolitiikassa, Turvallinen Pohjola, toim Luoto, R, Hämeenlinna 1972
 - 37) Kissinger H, Amerikansk utrikespolitik, Stockholm, Bonniers, 1969
 - 38) Korhonen, K, Suomen ulkopoliittikka turvallisuuspolitiikan osana, Tietoja maanpuolustuksesta, Pääesikunnan koulutusosaston julkaisu, 1973
 - 39) Kuosa, M, Suurvallat toisen maailmansodan jälkeen, Suomen turvallisuuspolitiikan perusteet, toim Luoto, R, Tampere, Akateemisen maanpuolustusyhdistys ry, 1971
 - 40) McNamara, R, Säkerhetens innebörd, Ystad, Utrikespolitiska institutet, 1968
 - 41) Paasivirta, J, Suomen kuva Yhdysvalloissa, Porvoo, WSOY, 1962
 - 42) Paasivirta, J, Toisen maailmansodan jälkeisen kehityksen yleisiä suuntaviivoja, Atomiajan historiaa, toim Niitemaa, V, Porvoo, WSOY, 1968
 - 43) Polvinen, T, Maailman kahtiajako, Atomiajan historiaa, toim Niitemaa, Porvoo, WSOY, 1968
 - 44) Puntila, L, Toisen maailmansodan jälkeiset suurpolitiikan polttopisteet, Kriisien ja muutosten maailma, toim Juvas, M, Jyväskylä, K. J. Gummerus Oy, 1964
 - 45) Puntila, L, Suomen kansainvälisen aseman kehitys toisen maailmansodan jälkeen, Suomen ulkopoliittikan kehityslinjat 1809—1966, toim Hakalehto, I, Porvoo, WSOY, 1968
 - 46) Seppälä, H, Taistelu Leningradista ja Suomi, Porvoo, WSOY, 1969
 - 47) Shulman, M, Bortom det kalla kriget, Stockholm, Rabén & Sjögren, 1967
 - 48) Taylor, M, Flexible Response — A New National Military Program, American Defence Policy, Edited by Smith, M III and Johns, C Jr.
 - 49) Truš, M, Lenin ja ulkopoliittikka, Helsinki, Kansankulttuuri Oy, 1970
 - 50) Udgaard, N, Great Power Politics and Norwegian Foreign Policy, Oslo, Universitetsforlaget, 1973
 - 51) Vuorjoki, A, Uutta idänpoliittikkaa, Maailma tänään 1971, toim Paulaharju, K ja Jotuni, P, Helsinki, Oy Uusi Suomi, 1971
 - 52) Yost, C, The Insecurity of Nations, London, Council on Foreign Relations by Pall Mall Press, 1968
 - 53) Ørvik, N, Europe's Northern Cap and the Soviet Union, Cambridge, Mass., Center for International Affairs, Harvard University, 1963

Aikakauslehdet (vast)

- 54) Brundtland, A, Nordisk balanse før og nå, Internasjonal Politikk 5/1966
- 55) Brundtland, A, Norwegian Foreign Policy, Cooperation and Conflict 3/1968
- 56) Furlong, R, NATO:n monikansallinen suojajoukko (ACE MOBILE FORCE), Strategian asiatietoa 1972
- 57) Goloshubov, J, Skandinavia ja Euroopan turvallisuus, Pohjois-Euroopan turvallisuusongelmia, Strategian asiatietoa 1972
- 58) Holst, J, Pohjolan turvallisuuspoliittiset olosuhteet 1970-luvulla, Strategian asiatietoa 1972
- 59) Hyvärinen, R, Pohjois-Euroopan turvallisuuskysymys sotilaspoliittiselta kannalta, Ulkopoliittikka 2/1966
- 60) Informasjon for forsvaret III, ilman painopaikkaa, Forsvarsstaben, 1966
- 61) Kalela, Jaakko, Détente and Peace, Instant Research on Peace and Violence 3/1971
- 62) Kalela, Jaakko, Kansainväliset järjestöt ja Suomen turvallisuuspolitiikka, Poliittikka no 1/1972
- 63) Kallio, K, Norjan öljy no 3, Helsingin Sanomat 7. 9. 1971
- 64) Klenberg, J, Pohjoiskalotti sukellusveneiden tukialueena, Ulkopoliittikka 4/1967
- 65) Krymov, P, NATO ja Pohjois-Euroopan turvallisuus, Strategian asiatietoa 1972
- 66) Lomov, N, Militärpolitisk syn på Norden, Tidskrift för Kustartilleriet 2/1967
- 67) Lomov, N, Några problem rörande stärkandet av säkerheten i Europa, Strategisk Bulletin 6/1966
- 68) Mattson, G, Suomen ulkomaiset velat ja saatavat, UNITAS 1/70
- 69) Ruhala, K, Puolustussopimukset kansainvälisessä oikeudessa, Tiede ja Ase, Suomen Sotatieteellisen Seuran vuosijulkaisu, No 30, 1972
- 70) Schelling, T, En amerikansk tolkning av Sveriges neutralitet, Strategisk Bulletin 6/1966
- 71) Skogan, J, Sikkerhetssituasjonen i Nord-Europa, Internasjonal Politikk (2—3) 1971
- 72) Sparring, A, Norge — oljeland?, Stockholm, Utrikespolitiska Institutet, 1971
- 73) Strategian asiatietoa, Sotatieteen laitos, Julkaisusarja 3 No 1/1972 ja No 2/1973
- 74) Tshikvadze, V, Kansoille rauhallinen tulevaisuus, Uutistoimisto Novostin julkaisu, Helsinki, 1965
- 75) Törnudd, K, Sovjetisk utrikespolitik särskilt i Norden, Särtryck

ur Finsk Tidskrift, H 2—3, 1969

- 76) Ulstein, E, Nordic Security, Adelphi Paper 81, 1971
- 77) Walden, K, Suomen ulkomaiset velat ja saatavat, UNITAS 1/69
- 78) Walker, W, Silmäys tulevaisuuteen, Strategian asiatietoa 1973
- 79) Washington Postin artikkeli, Helsingin Sanomat 15. 12. 1972
- 80) Vasiljev, P, Skandinavia ja Euroopan turvallisuus, Strategian asiatietoa 1972
- 81) Väyrynen, R, A Case Study of Sanctions: Finland — The Soviet Union in 1958—59, Cooperation and Conflict 3/69
- 82) Väyrynen, R, Piirteitä sanktoteorioista ja sanktioanalyysistä, Poliittikka 3/69
- 83) Ørvik, N, Basepolitikken — teori og praksis, Internasjonal Politikk 5/1966
- 84) Ørvik, N—Haagerup, N, Danmark, Norge och NATO, Strategisk Bulletin 2—3/1966

Julkaisemattomat lähteet

- 85) Apunen, O, Kansallinen realismi ja puolueettomuus Suomen ulkopoliittisina valintoina, I osa, Tampereen yliopiston politiikan tutkimuksen laitos
- 86) Hammond, M, Neuvostoliiton suhtautuminen neutraliteettiin toisen maailmansodan jälkeen, Helsingin yliopiston pro gradu-tutkielma, 1970
- 87) Joenniemi, P, Wienin neuvottelujen kansainvälispoliittinen tausta, INFO 38, 1973
- 88) Kalela, Jaakko, Pohjois-Euroopan turvallisuus asevoimien supistamiskehityksessä, INFO 38, 1973
- 89) Kuosa, M, Euroopassa olevien asevoimien supistamisen sotilaalliset aspektit, supistamismenettelyt ja niiden seurauksivaikutukset, INFO 38, 1973
- 90) Luoto, R, Pohjoismaiden turvallisuuspolitiikan muotoutuminen ja kehitys toisen maailmansodan jälkeen, Helsingin yliopiston pro gradu-tutkielma, 1973
- 91) Lönnroth, K-J, Kylmä sota ja suurpolitiikan luonteen muuttuminen 1960-luvulla, Helsingin yliopiston pro gradu-tutkielma, 1970
- 92) Seminaarikeskustelu Ulkopoliittisessa instituutissa 26. 4. 1973 aiheesta »Asevoimien supistaminen ja Suomi», toim Häikiö, M, INFO 38, 1973
- 93) Väyrynen, R, Militarization, Conflict Behavior and Interaction, Tampere Peace Research Institute, 1973
- 94) Väyrynen, R, »Yöpakkaset» vv 1958—59 Neuvostoliiton ulkopoliittisen käyttäytymisen kuvastajana, INFO 19, 1970
- 95) Väättäjä, M, Pohjoiskalottikysymys kansainvälispoliittisena ongel-

mana, Helsingin yliopiston pro gradu-tutkielma, 1967

Haastattelut

- 96) Copeland, W, filosofian tohtori, 12. 2. 1973 ja 1.3. 1973
 97) Fogelholm, M, toimistos sihteeri, Sarekoski, T, toimistos sihteeri, Suomen Pankin tilastot, Suomen saamat lainat 1945—1970 SNTL:lta, USA:lta, Maailmanpankilta, Export-Import Bankilta ja Ruotsin valtiolta, 12. 3. 1973
 98) Kalela, Jaakko, valtiotieteen lisensiaatti, Ulkopoliittisen instituutin vt johtaja, 4. 1. 1973 ja 16. 3. 1973
 99) Paasivirta, J, professori, 20.10. 1972

Tärkeimpiä muita lähteitä

- Militär-Strategie, Herausgegeben unter der Red. Sokolowski, W, Köln, Markus Verlag, 1969
 Strategian ja turvallisuuspolitiikan asiakirjoja, Sotatieteen laitos, Julkaisusarja 2 No 1/1971
 American Defense Policy, Second Edition, Edited by Smith, M III and Johns, C Jr., Baltimore, The Johns Hopkins Press, 1968
 Korhonen, K, Ydinaseettomat vyöhykkeet maailmanpolitiikassa, Helsinki, Ulkopoliittikan tutkimuksen säätiö, 1966
 Lafeber, W, America, Russia and the Cold War 1945—1971, New York, John Willey and Sons, Inc., 1972
 Pajunen, A, Suomi sotilaspoliittisessa voimakentässä, Suomi kansainvälisen jännityksen maailmassa, toim Hakalehto, I, Porvoo, WSOY, 1969
 Patolitšev, N, Neuvostoliiton ulkomaankauppa, Porvoo, WSOY, 1973
 Rosecrance, R, International Relations: Peace or War?, New York, McGraw — Hill Book Company, 1973
 Ørvik, N, Sicherheit auf finnisch, Stuttgart, Seewald Verlag, 1972
 Särkiö, H, Vuoden 1948 ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimus suomalaisissa arvioinneissa, Tiede ja Ase No 30, 1972
 Ala-Jääski, M, Puolueettomien maiden criss-cross-asema Euroopassa, Turun yliopiston valtio-opinlaitoksen tutkimuksia, sarja C no 18/1972
 Ennekari, R, Pohjolan turvallisuusongelmat, Tilanne, politiikka ja ratkaisuyritykset, Helsingin yliopiston pro gradu-tutkielma, 1970
 Kalela, Jaakko, Pohjoismaisen ryhmän äänestyskäyttäytyminen Yhdistyneiden Kansakuntien yleiskokouksessa vuosina 1956—1963, Helsingin yliopiston pro gradu-tutkielma, 1965
 Kirjoitus pohjautuu maj K Iskaniuksen Sotakorkeakoulussa 1973 laatimaan diplomityöhön »Pohjois-Eurooppa toisen maailmansodan jälkeisen kylmän sodan vaikutuskentässä».